

บทความวิจัย

การเปลี่ยนแปลงสังคมภาคเกษตรกับเส้นทางสู่ความยากจนข้ามรุ่น: กรณีศึกษาครัวเรือนเกษตรกรจังหวัดอำนาจเจริญ[†]

ปิ่นวดี ศรีสุพรรณ

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประจำคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

อีเมล pinwadee.s@ubu.ac.th

วันที่รับ: 25 สิงหาคม 2567

วันที่แก้ไข: 14 ธันวาคม 2567

วันที่ตอบรับ: 17 กุมภาพันธ์ 2568

บรรณาธิการ: ธนพันธ์ ไส้ประกอบ
ทรัพย์สิน คณะรัฐศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สิทธิ์: สัญญาอนุญาตแบบครีเอทีฟ
คอมมอนส์ - แจกจ่ายได้ ต้องอ้างอิง
ไม่แก้ไขดัดแปลง ไม่ใช่เพื่อการค้า

ลิขสิทธิ์: ©2568 บทความนี้เป็น
ลิขสิทธิ์ของคณะรัฐศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

การอ้างอิง: ปิ่นวดี ศรีสุพรรณ.

2568. “การเปลี่ยนแปลงสังคมภาค
เกษตรกับเส้นทางสู่ความยากจนข้าม
รุ่น กรณีศึกษาครัวเรือนเกษตรกร
จังหวัดอำนาจเจริญ”.

วารสารสังคมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์

มหาวิทยาลัย 55 (1): 140-163

[https://doi.org/10.61462/cujss.](https://doi.org/10.61462/cujss.v55i1.3926)

[v55i1.3926](https://doi.org/10.61462/cujss.v55i1.3926)

ข้อความที่ปรากฏทั้งหมดในบทความ
เป็นความคิดเห็นของผู้เขียน มิใช่
ความเห็นของหน่วยงานวารสารผู้
จัดพิมพ์

บทคัดย่อ

เกษตรกรถูกระบุว่าเป็นกลุ่มอาชีพที่ประสบปัญหาความยากจนมากที่สุดในประเทศไทย โดยเฉพาะครัวเรือนในชนบทซึ่งมีรายได้น้อย บทความนี้วิเคราะห์การเลื่อนชั้นของเกษตรกรในสังคมชนบทผ่านกรณีศึกษาครัวเรือนเกษตรกร โดยการถกเถียงกับแนวคิดการเปลี่ยนแปลงสังคมภาคเกษตรที่ส่งผลต่อการเลื่อนชั้นทางสังคมและความยากจนข้ามรุ่น พบว่าครัวเรือนยากจนมีความพยายามในการยกระดับฐานะทางสังคมให้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ทว่าแต่ละครัวเรือนก็มีข้อจำกัดและเงื่อนไขในการเลื่อนชั้นทางสังคมที่แตกต่างกันท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงสังคมภาคเกษตรที่โอกาส ทรัพยากร และเงินทุน รวมถึงช่องทางการศึกษาของบุตรหลานเป็นเงื่อนไขในการตัดสินใจด้านการพัฒนาครัวเรือน นอกจากปัจจัยส่วนบุคคลแล้ว ปัจจัยเชิงโครงสร้างมีความสำคัญต่อการวิเคราะห์ผลกระทบต่อความยากจนของเกษตรกร และปัญหาด้านการผลิตซ้ำนโยบายที่ส่งผลให้เกิดความยากจนมักจะไม่ได้รับความสนใจในการเป็นข้อถกเถียงในเชิงนโยบาย

คำสำคัญ: ความยากจนข้ามรุ่น, เกษตรกร, การเปลี่ยนแปลงสังคมภาคเกษตร

[†] บทความชิ้นนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการเมธีวิจัยอาวุโส “ความยากจนข้ามรุ่นภายใต้ความท้าทายเชิงโครงสร้าง” โดยมี รศ. ดร.กนกวรรณ มะโนรมย์ เป็นหัวหน้าโครงการ สนับสนุนโดย สำนักงานการวิจัยแห่งชาติ (วช.)

RESEARCH ARTICLE

Agrarian Change and the Pathways to Intergenerational Poverty: The Case of an Agricultural Household in Amnatcharoen Province[†]

Pinwadee Srisupan

Assistant professor, Ph.D., Faculty of Liberal Arts, Ubon Ratchathani University.

email: pinwadee.s@ubu.ac.th

Received: August 25, 2024
Revised: December 14, 2024
Accepted: February 17, 2025

Editor: Thanapan Laiprakobsup,
Faculty of Political Science,
Chulalongkorn University

License: [Creative Commons](#)
License: Attribution–
NonCommercial-NoDerivatives;
(CC-BY-NC-ND 4.0)

Copyright: ©2025 Faculty of
Political Science, Chulalongkorn
University

Citation: Srisupan, Pinwadee.
2025. “Agrarian Change and the
Pathways to Intergenerational
Poverty: The Case of an
Agricultural Household in
Amnatcharoen Province”.
Chulalongkorn University
Journal of Social Sciences 55
(1): 140-163.
<https://doi.org/10.61462/cujss.v55i1.3926>

All statements in this article
are the opinions of the
authors. It is not the opinion of
the publisher of the journal.

Abstract

Farmers have been identified as Thailand's most impoverished occupational group, especially those from low-income rural households. This article analyzes the upgrading of farmers in rural society through a case study of farmer households, arguing with the concept of how agrarian change is affecting social upgrading and intergenerational poverty. It is found that poor households have attempted to improve their social status to gain a better quality of life. Still, each household has different limitations and conditions for upgrading their social status. Amidst the agricultural social change, opportunities, resources and capital, including children's educational opportunities, form the basis for household development decisions. In addition to personal factors, structural factors are considered important for analyzing the impact on farmers' poverty, and the problem of policy reproduction that results in poverty is often found to be ignored as a policy debate.

Keywords: *Intergenerational Poverty, Farmer, Agrarian Change*

บทนำ

การแก้ไขปัญหาความยากจนข้ามรุ่นเป็นจุดหมายสำคัญที่ 9 ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 13 ซึ่งชี้ว่า ข้อมูลจากระบบบริหารจัดการข้อมูลการพัฒนาคนแบบชี้เป้า ปี พ.ศ. 2565 พบว่า ครัวเรือนที่มีแนวโน้มจะตกอยู่ในความยากจนข้ามรุ่น หรือเรียกโดยย่อว่า ครัวเรือนยากจนข้ามรุ่น มีจำนวนถึงประมาณ 597,248 ครัวเรือน หรือประมาณร้อยละ 15 ของ ครัวเรือนที่มีเด็กและเยาวชนเป็นสมาชิก โดยประเมินจากมิติด้านรายได้ ความมั่นคงทางการเงิน

[†] This article is part of the research project “Intergenerational Poverty under Structural Challenges,” led by Assoc. Prof. Dr. Kanokwan Manorom, supported by the National Research Office (NRCO)

สุขภาพ สภาพแวดล้อม และการศึกษา (Office of the National Economics and Social Development Council 2021a) รายงาน *Poverty and Shared Prosperity Report 2022* ของธนาคารโลก ระบุว่า ร้อยละ 8 ของประชากรโลก หรือ 648 ล้านคนทั่วโลกประสบกับภาวะยากจนขั้นรุนแรง (extreme poverty) โดยธนาคารโลกได้นิยามความยากจนขั้นรุนแรงเทียบกับเส้นความยากจนสากล หรือระดับค่าครองชีพขั้นต่ำสุดที่มนุษย์จะดำรงชีพได้ที่ 2.15 ดอลลาร์สหรัฐต่อวัน (ประมาณ 75 บาท) (Office of the National Economics and Social Development Council 2021b) ซึ่งในปี พ.ศ. 2565 ระดับเส้นความยากจนของไทยอยู่ที่ 2,997 บาทต่อคนต่อเดือน ตัวเลขดังกล่าวใกล้เคียงกับงานวิจัยของ Kanokwan Manorom, Parichart Phinyo-sri and Pinwadee Srisuphan (2022) ที่พบว่า คนจนจะสามารถอยู่รอดหากเขามีเงินเดือนละ 3,000 บาทต่อเดือนต่อคน ซึ่งไม่ได้หมายถึงการมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดี หรือการมีความสามารถในการยกระดับคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้นได้ แม้ว่าข้อมูลสถานการณ์ความยากจนของประเทศไทยที่ปรากฏในรายงานสถานการณ์ความยากจนและความเหลื่อมล้ำปี พ.ศ. 2565 จะมีสถานการณ์ที่ดีขึ้น แต่ทว่า ภาพข่าวของความช่วยเหลือครัวเรือนยากจนขั้นแค้นที่ปรากฏ ก็แสดงให้เห็นชัดว่ามีความจำเป็นที่ปัญหาความยากจนจะต้องได้รับการแก้ไข โดยเฉพาะในกลุ่มเด็กและเยาวชนที่ประสบภาวะการไม่ได้รับการศึกษา และการขาดแคลนอาหารและที่อยู่อาศัยที่ดี โดยจากรายงานสถานการณ์ความเหลื่อมล้ำทางการศึกษา พ.ศ. 2566 พบว่า ประเทศไทยมีจำนวนนักเรียนยากจนและยากจนพิเศษราว 1.8 ล้านคน กองทุนเพื่อความเสมอภาคทางการศึกษา (กสศ.) สนับสนุนทุนเสมอภาคให้แก่เด็กนักเรียนยากจนพิเศษหรือยากจนระดับรุนแรง (extremely poor) จำนวน 1,248,861 คน ซึ่งความยากจนในระดับรุนแรงนับเป็นอุปสรรคสำคัญที่ทำให้เด็กในกลุ่มนี้ไม่สามารถแบกรับภาระค่าใช้จ่ายด้านการศึกษาได้ และจำต้องออกจากระบบการศึกษาไปในที่สุด ข้อมูลจำนวนครัวเรือนยากจนที่มีเด็กและเยาวชนในครัวเรือนแตกต่างกับฐานข้อมูลในระบบ TPMAP ที่ระบุว่า ในปี พ.ศ. 2566 มีจำนวนคนจนในครัวเรือนที่มีเด็กและเยาวชนตกเกณฑ์รวม 28,744 คนเท่านั้น ข้อมูลตัวเลขดังกล่าวเป็นส่วนหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่า จำนวนครัวเรือนที่ประสบปัญหาความยากจนจำเป็นต้องได้รับการพิจารณาใหม่ และปัญหาความยากจนพบเห็นได้ชัดจากระดับโครงสร้างอำนาจ เมื่อกล่าวถึงความยากจนข้ามรุ่นหลายคนจึงมุ่งเน้นไปที่การแก้ไขปัญหาในกลุ่มเด็กและเยาวชนเป็นพิเศษ เพราะเห็นว่าจะเป็นตัวแปรสำคัญในการแก้ไขปัญหาความยากจนในอนาคตได้ โดยเฉพาะเด็กยากจนในชนบทที่เข้าโรงเรียนขนาดเล็กและมีทรัพยากรไม่เพียงพอต่อการเรียนรู้ ไม่ว่าจะเป็นจำนวนครู หรือองค์ความรู้ที่เพียงพอต่อการพัฒนาการของเด็ก งาน Thanida Boonwanno (2023) เห็นว่า ลักษณะสำคัญที่สุดของความยากจนข้ามรุ่น คือ การที่ความยากจนกลายเป็นคุณลักษณะแรกเริ่มของชีวิตหนึ่งในทันที นับตั้งแต่คนคนนั้นลืมตาขึ้นมาดูโลก ทั้งนี้ ผู้เขียนเห็นว่า ลักษณะที่สำคัญของคนยากจนข้ามรุ่นมักจะเป็นกลุ่มที่ไม่สามารถหลุดพ้นหรือก้าวข้ามเส้นความยากจนได้ อย่างน้อยตั้งแต่รุ่นพ่อแม่จนถึงรุ่นลูก Bird (2007) ระบุว่า ความยากจนไม่ได้ถูกถ่ายโอนเป็น “แพ็กเกจ” แต่เป็นชุดของลักษณะที่ซับซ้อน ที่ส่งผลต่อโอกาสที่บุคคลจะประสบกับความยากจนในเส้นทางชีวิตของคนรุ่นหนึ่ง ๆ ไม่ว่าในปัจจุบันหรือในอนาคต ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อแนวโน้มที่บุคคลจะยากจนได้แก่ การถ่ายโอนทุนในด้านต่าง ๆ ทั้งที่เป็นมรดกส่วนตัว และการส่งต่อทรัพยากรสาธารณะจากรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่ง ซึ่งมีแนวโน้มเกิดผลทั้งเชิงบวกและลบ Bird เห็นว่า คุณลักษณะที่สำคัญ

ประการหนึ่งในครอบครัวที่ยากจนข้ามรุ่น คือ การถ่ายทอดประสบการณ์ของพ่อแม่ที่ส่งต่อไปสู่คนรุ่นลูกหลาน ซึ่งหมายรวมถึงการอบรมเลี้ยงดูจนกลายเป็นคุณลักษณะที่ฝังอยู่ในตัวเด็กยากจน งานศึกษาที่ทำความเข้าใจประเด็นความยากจนเป็นกลุ่มงานศึกษาของ Chronic Poverty Research Center (CPRC) ประเทศอังกฤษ ซึ่งผลิตงานหลายชิ้นที่อธิบายความยากจนที่ยั่งยืน ลิกยาวานาน Bird and Higgins (2011) อธิบายว่า ความยากจนข้ามรุ่นเป็นการถ่ายทอดความขาดแคลนในทรัพย์สินและทรัพยากรทั้งภาครัฐและเอกชนจากรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่ง ความยากจนถูกถ่ายทอดเป็นปัจจัยบวกและปัจจัยลบที่ซับซ้อน ซึ่งส่งผลต่อโอกาสที่บุคคลจะประสบกับความยากจนในปัจจุบันหรือในอนาคตในชีวิต โดยเกิดจากทั้งปัจจัยภายในและภายนอก ปัจจัยภายใน ได้แก่ องค์ประกอบในครัวเรือน ทุนทรัพย์ สถานะ และโครงสร้างทางสังคมที่กำหนดการเข้าถึงและการควบคุมทรัพยากรที่แตกต่างกัน ปัจจัยภายนอก ได้แก่ การเลือกปฏิบัติและการกีดกันบนพื้นฐานของเพศ ฐานะ วรรณะ ศาสนา เชื้อชาติ ความล้มเหลวในการกำกับดูแลและนโยบาย และการทับถมของปัญหาความรุนแรง เช่น ความขัดแย้งและความอดอยาก โดยความยากจนข้ามรุ่นถือได้ว่าเป็นรูปแบบที่รุนแรงของความยากจนเรื้อรัง (chronic poverty)¹ ซึ่งหมายถึงความยากจนที่บุคคลและครัวเรือนประสบมาเป็นระยะเวลานาน Hulme and Shepperd (2003) ชี้ว่าการอธิบายความหมายของความยากจนเรื้อรังต้องการคำอธิบายที่หลากหลาย ไม่มีแนวคิดที่เป็นสากลที่ใช้ในการอธิบายได้สมบูรณ์แบบ ยังมีหลากหลายมุมมอง ยังทำความเข้าใจความยากจนได้ดีขึ้น เพราะว่าบริบทของความยากจนเป็นรายกรณี รายครัวเรือน หรือในภาพรวมต่างมีบริบทเงื่อนไขที่แตกต่างกัน ซึ่งอาจจะแบ่งได้เป็น 4 ลักษณะ คือ คนที่ประสบปัญหาความยากจนต่อเนื่อง 5 ปีขึ้นไป คนที่ยากจนมาทั้งชีวิต การส่งต่อความยากจนจากรุ่นพ่อแม่ไปยังลูกหลาน และคนที่เสียชีวิตก่อนวัยอันควร ซึ่งน่าจะป้องกันการเกิดขึ้นได้บ้าง

ในหนังสือ *Challenging Southeast Asian Development* ของ Jonathan Rigg (2016) ชี้ว่า กระบวนการยืนยันตัวตนคนจนไม่ใช่แค่เป็นประชากรกลุ่มด้อยโอกาส แต่มีเงื่อนไขและกระบวนการบ่งชี้ความยากจนที่แตกต่างกัน โดยจะเห็นว่ามีกระบวนการแบ่งคนจนเป็น 4 กลุ่มหลัก กลุ่มแรก คือ คนจนตกค้างซึ่งเข้าถึงได้ยาก ผู้ที่ “พลาดโอกาส” จากการพัฒนา คนเหล่านี้คือคนจน “รุ่นเก่า” ผู้ที่จำเป็นต้องถูกดึงเข้าสู่การแก้ไขปัญหาในกระแสหลักหากพวกเขามีรายชื่ออยู่ในกลุ่มคนยากจน กลุ่มที่สอง คือ คนจนที่เกิดจากความเหลื่อมล้ำ ไม่เท่าเทียมกัน ผู้ที่รู้สึกว่าเขาพลาดโอกาสมากขึ้นเรื่อย ๆ แม้ว่ารายได้และความเจริญรุ่งเรืองทางวัตถุของพวกเขาจะเพิ่มขึ้นก็ตาม เหล่านี้คือคนจนโดยเปรียบเทียบ ผู้ที่ความยากจนมักจะถูกวัดโดยเทียบกับความมั่งคั่งของเพื่อนบ้านและเพื่อนร่วมชาติของพวกเขา กลุ่มที่สาม คือ คนจนที่ถูกผลิตขึ้น ผู้ที่ยากจนจากกระบวนการพัฒนาสู่ความทันสมัย ซึ่งมีผลทำให้คนกลุ่มหนึ่งร่ำรวยขึ้น ในขณะที่ทำให้คนอื่นกลุ่มยากจนลง และสุดท้าย คือ กลุ่มและบุคคลที่ไม่มีอยู่ในฐานข้อมูล ยังไม่ได้รับการยอมรับ และไม่ได้รับการนับรวม ตัวอย่างเช่น แรงงานข้ามชาติที่ถูกและผิดกฎหมาย (Rigg 2018)

เมื่อหวนกลับมาตั้งคำถามว่า ใครคือกลุ่มคนที่ประสบปัญหาความยากจนมากที่สุด หลายคนมักจะให้ความสนใจไปที่พื้นที่ชนบทที่มีลักษณะสภาพทางสังคมและเศรษฐกิจที่มีผู้สูงอายุและ

¹ คำว่า chronic poverty มีการแปลว่า จนตกค้าง/จนเรื้อรัง/ยากจนสุดขีด ผู้เขียนเห็นว่า การแปลความหมายเป็นภาษาไทยย่อมมีนัยของอำนาจของผู้แปลและผู้ใช้ด้วย เช่น คำว่า “เรื้อรัง” เป็นศัพท์ทางการแพทย์และการสาธารณสุข “ตกค้าง” เป็นศัพท์ที่มักใช้ค่อนข้างในการดูถูกเหยียดหยาม ในที่นี้ผู้เขียนจึงใช้คำว่า “ความยากจนเรื้อรัง” ตามที่มีการใช้ส่วนใหญ่

เด็กอยู่รวมกัน โดยมีคนรุ่นพ่อแม่พวยพไปเป็นแรงงานในต่างพื้นที่ โดยเฉพาะในเขตเมืองใหญ่ และไม่สามารถเลี้ยงดูลูกหลานได้ด้วยตนเอง จึงจำต้องให้อยู่กับปู่ย่าตายาย อย่างไรก็ตาม งานวิจัยของกนกวรรณ มะโนรมย์ และคณะ (2565) พบว่า กลุ่มครัวเรือนที่มักประสบความยากจนขั้นรุนแรงส่วนใหญ่กลับอยู่ในพื้นที่เมือง ซึ่งขาดแคลนทรัพยากรในการดำรงชีพพื้นฐานมากกว่าคนที่อยู่ในชนบท ไม่ว่าจะเป็นการไม่มีที่ดินทำกิน การไม่มีที่อยู่อาศัย การไม่มีงานทำ การขาดทุนทางสังคม ไม่มีพี่น้องที่พอพึ่งพาได้ หรือการมีทุนวัฒนธรรมที่เกื้อกูลกันในสังคม ซึ่งคนจนในเมืองมีน้อยกว่าคนจนในชนบท คนเมืองที่ยากจนส่วนหนึ่งอพยพย้ายถิ่นออกจากถิ่นฐานในชนบทเดิม ทำให้ตัดขาดจากทรัพยากรที่ตนเองเคยพึ่งพา การขาดแคลนของเมืองและชนบทจึงส่งผลกระทบต่อความอยู่รอดหรือความยืดหยุ่นในการดำรงชีวิตที่แตกต่างกัน

อย่างไรก็ดี ปฏิเสธไม่ได้ว่า ภาพรวมจำนวนครัวเรือนยากจนในชนบทมีแนวโน้มที่มีจำนวนมากกว่า โดย Office of the National Economics and Social Development Council (2021b) ชี้ว่า คนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมและทำนา และภาคเกษตรกรรมเป็นสาขาเศรษฐกิจที่มีปัญหาความยากจนสูงที่สุด และมีสัดส่วนแรงงานในภาคเกษตรกรรมที่เป็นครัวเรือนยากจนมากที่สุด ซึ่งงานวิจัยทั้งในและต่างประเทศหลายชิ้นต่างชี้ว่า ชาวนาประสบปัญหาการเอา รัดเอาเปรียบจากนายทุนจนกลายเป็นปัญหาเชิงโครงสร้าง โดยเฉพาะหลังการปฏิวัติเขียวและผลกระทบจากนโยบายรัฐ ทั้งนี้ Sommarat Chantararat, Witsanu Attavanich, and Boontida Sa-ngimnet (2018) ชี้ว่า รายได้และหนี้สินนับว่าเป็นตัวชี้วัดสำคัญถึงการพัฒนาของครัวเรือน เกษตรไทย โดยในปี พ.ศ. 2560 เกือบร้อยละ 40 ของครัวเรือนเกษตรไทยยังมีรายได้ต่อหัวต่ำกว่าเส้นความยากจนของประเทศ ที่ 32,000 บาท และร้อยละ 30 ของครัวเรือนเกษตรมีหนี้สินเกิน 1 เท่าของรายได้ต่อหัวต่อปี และร้อยละ 10 มีหนี้สินสูงกว่าสามเท่า ทั้งนี้ จากข้อมูลการจดทะเบียนของเกษตรกรปี พ.ศ. 2560 ครัวเรือนเกษตรกรราวร้อยละ 40 ไม่มีกรรมสิทธิ์ที่ดิน และมีเพียงร้อยละ 42 เท่านั้นที่สามารถเข้าถึงทรัพยากรน้ำ ทำให้เกิดความไม่เท่าเทียมกันอย่างมากในการเข้าถึงที่ดินและทรัพยากรน้ำ เมื่อพิจารณาถึงประเภทของแหล่งน้ำแล้ว มีครัวเรือนเกษตรกรรมเพียงร้อยละ 26 เท่านั้นที่สามารถเข้าถึงระบบชลประทาน และส่วนใหญ่กระจุกตัวอยู่ในภาคกลาง ภาคเหนือตอนล่าง และกรุงเทพฯ และปริมณฑล ครัวเรือนเกษตรกรรมเป็นเจ้าของพื้นที่เพาะปลูกโดยเฉลี่ย 14.3 ไร่ ครึ่งหนึ่งมีพื้นที่ต่ำกว่า 10 ไร่ต่อครัวเรือน งานของ Bank of Thailand (n.d.) ชี้ว่า เกษตรกรและผู้มีรายได้น้อยเป็นสองกลุ่มผู้ที่มีสัดส่วนภาระหนี้ต่อรายได้สูง โดยเฉลี่ย 12 ปีที่ผ่านมา สัดส่วนหนี้ต่อรายได้ของเกษตรกรและกลุ่มผู้มีรายได้น้อยอยู่ที่ร้อยละ 34 และร้อยละ 41 ตามลำดับ เมื่อพิจารณาแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติกว่า 60 ปีที่ผ่านมา จะพบว่า นโยบายด้านการเกษตรและการส่งเสริมพืชเศรษฐกิจเป็นสิ่งที่ได้รับความสำคัญมาโดยตลอด แต่ยังมีกลุ่มเกษตรกรที่ไม่ได้รับประโยชน์จากนโยบายเหล่านี้ ส่วนหนึ่งสามารถเลื่อนขั้นทางเศรษฐกิจในครัวเรือนจากการประกอบอาชีพอื่น ๆ มากกว่าการเป็นเกษตรกรโดยตรง โดยงานวิชาการส่วนมากต่างชี้ไปในทางเดียวกันว่า ชาวนาชาวไร่ทั่วโลกต่างต้องพึ่งพารายได้นอกภาคเกษตร (Soimart Rungmanee 2023, 158) แต่ส่วนหนึ่งกลับพบว่า ยังคงเป็นกลุ่มครัวเรือนยากจน และไม่สามารถได้รับประโยชน์ต่าง ๆ จากนโยบายรัฐ อันเนื่องมาจากการขาดทรัพยากรที่เข้าเงื่อนไขความช่วยเหลือ

บทความชิ้นนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับความยากจนข้ามรุ่นในกลุ่มเกษตรกรทั้งหมด 25 ครัวเรือน ซึ่งเป็นกลุ่มเกษตรกรที่ถูกจัดว่าเป็นครัวเรือนเกษตรกรยากจน จากฐานข้อมูลของภาครัฐและฐานข้อมูลโครงการวิจัยแก้ไขปัญหาความยากจนในพื้นที่ โดยเลือกหยิบยกกรณีศึกษากลุ่มเกษตรกรจำนวน 3 ครัวเรือนที่แตกต่างกันในพื้นที่ชนบทและกึ่งเมืองเมืองกึ่งชนบท วิเคราะห์ความยากจนผ่านการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมชนบทและการเปลี่ยนแปลงสังคมภาคเกษตร ผ่านการตั้งข้อสังเกตที่ว่า ท่ามกลางการถกเถียงเรื่องการเปลี่ยนแปลงภาคการผลิตและการดำรงชีพที่หลากหลายของครัวเรือนเกษตรกร ที่สามารถยกระดับสถานะของตนเองทำให้ความยากจนที่ฝังแน่นในชนบทสมัยใหม่ถูกมองข้าม ครัวเรือนเกษตรกรยากจนมักถูกละเลยหรือมีข้อจำกัดที่ทำให้หลุดพ้นความยากจนได้ยากกว่ากลุ่มที่มีศักยภาพ แม้ว่าครัวเรือนเกษตรกรยากจนมีความพยายามในการยกระดับฐานะทางสังคมให้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ทว่า แต่ละครัวเรือนก็มีข้อจำกัดและเงื่อนไขในการเลื่อนชั้นทางสังคมที่แตกต่างกัน ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงสังคมภาคเกษตรที่โอกาส ทรัพยากร และเงินทุน รวมถึงช่องทางการศึกษาของบุตรหลาน เป็นเงื่อนไขในการตัดสินใจด้านการพัฒนาครัวเรือน นอกจากปัจจัยส่วนบุคคลแล้ว ปัจจัยเชิงโครงสร้างมีความสำคัญต่อการวิเคราะห์ผลกระทบต่อความยากจนของเกษตรกร และปัญหาด้านการผลิตซ้ำนโยบายที่ส่งผลให้เกิดความยากจนมักจะไม่ได้รับความสนใจให้เป็นข้อถกเถียงในเชิงนโยบาย

การเปลี่ยนแปลงสังคมภาคเกษตรกับเส้นทางก้าวพ้น/สู่ความยากจน

ในการศึกษาความยากจนในกลุ่มเกษตรกร เลียงไม้ได้ที่ต้องศึกษากลุ่มงานเกี่ยวกับชนบทศึกษา (Rural Studies) และกลุ่มงานที่ศึกษาด้านการเปลี่ยนแปลงสังคมภาคเกษตร (agrarian change) ในบทความนี้ ผู้เขียนหยิบงานของ Jonathan Rigg และ Peter Vandergeest (Rigg and Vandergeest 2012; Rigg 2006; 2016; 2019) มาช่วยทำความเข้าใจความยากจนในกลุ่มเกษตรกร

การเปลี่ยนแปลงสังคมภาคเกษตร

ในบทความเรื่อง “Land, Farming, Livelihoods, and poverty: Rethinking the links in the Rural South” (2006) Rigg เสนอว่า การเปลี่ยนแปลงในชนบททำให้ความสัมพันธ์ระหว่างความรวยและความยากจนหลากหลายมากขึ้น เขาเห็นว่า คนเคลื่อนออกจากภาคการเกษตรและออกจากสังคมชนบทเพิ่มขึ้น ในขณะที่คนส่วนหนึ่งสามารถลี้ภัยจากสภาพการทำงานนอกภาคเกษตร แต่ในทางกลับกันก็พบว่า มีคนจนที่กลัวยากจนมากยิ่งขึ้นจากการที่ต้องออกจากทรัพยากรด้านการเกษตร การเปลี่ยนแปลงนี้ทำให้เราต้องมองหาแนวทางการพัฒนาใหม่ ๆ ที่จะเป็นประโยชน์ต่อคนยากจนในชนบท และเรียกร้องให้มีการทบทวนความสำคัญของการเกษตรและชนบทในการพัฒนาของชุมชนชนบทในปัจจุบันและอนาคต ซึ่งการศึกษาหมู่บ้านในระยะยาวเป็นการเรียนรู้สำคัญว่า นักวิจัยมักจะตีความผิดเกี่ยวกับเส้นทางการเปลี่ยนแปลงในชุมชน และนักวิจัยควรพิจารณาทำความเข้าใจความเปลี่ยนแปลงในชนบทใหม่อย่างถูกต้องและเหมาะสม ซึ่งจะเห็นว่า การเปลี่ยนแปลงของเกษตรกรสู่การเป็นคนทำงานนอกภาคเกษตร หรือการอพยพย้ายถิ่นเข้าเมืองเพื่อทำงานภาคอุตสาหกรรม ทำให้คนชนบทได้เปิดโลก และช่วยให้ชุมชนชนบทสามารถปรับตัวและพัฒนาต่อไปในสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและทันสมัย ฉะนั้นการมีรายได้นอกภาคเกษตรกลายเป็นปัจจัยสำคัญ ที่แยกความแตกต่างระหว่างครัวเรือนที่มี

แนวโน้มยกระดับสถานะและครัวเรือนที่ยากจน Rigg (2006) จึงเห็นว่า การพัฒนาชนบทจึงไม่ควรมุ่งเน้นเฉพาะภาคเกษตรกรรม หรือยึดติดกับภาคเกษตรเพียงอย่างเดียวอีกต่อไป การปฏิรูปที่ดินไม่เพียงพอสำหรับคนชนบทที่จะหลุดพ้นความยากจน แต่ต้องพัฒนาทักษะอื่น ๆ ให้เขาอยู่รอดได้อย่างยั่งยืนด้วย

เมื่อนานศึกษาการเปลี่ยนแปลงสังคมชนบทในระยะยาวเป็นงานที่ Rigg ให้ความสนใจ จึงเกิดชุดบทความที่ศึกษาเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงสังคมชนบท ซึ่งมี Rigg และ Vandergeest เป็นบรรณาธิการ โดยประเด็นในหนังสือ *Revisiting Rural Places: Pathways to Poverty and Prosperity in Southeast Asia* (Rigg and Vandergeest 2012) อภิปรายเกี่ยวกับความหมายของการพัฒนาในบริบทของสังคมเกษตรกรรม โดยในภาพรวม แต่ละกรณีศึกษาเห็นว่า การทำการเกษตรขนาดเล็กยังมีความสำคัญในฐานะที่เป็นกลยุทธ์ในการดำรงชีพ และการมีที่ดินหรือการเข้าถึงที่ดินเป็นปัจจัยสำคัญในการทำการเกษตรดังกล่าว การเปลี่ยนแปลงสังคมภาคเกษตรไม่ได้เกิดจากการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างหรือการเคลื่อนไหวด้านการเกษตรเท่านั้น แต่ผสมไปด้วยปฏิบัติการของผู้คน และแรงปรารถนาของผู้คนที่หลากหลายอีกด้วย Rigg and Vandergeest (2012) ชี้ว่า เราปฏิเสธไม่ได้ว่า การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของผู้คนในชนบทที่ครอบครัวยุคหนึ่งหรือสังคมชาวนาอาจจะหายไปไม่ช้า การหวนคืนของการเกษตร (re-agrarianization) ในรูปแบบใหม่ในชนบท รวมถึงรูปแบบด้านประเพณีวัฒนธรรมก็อาจจะมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบภายใต้ความเป็นปัจเจกมากขึ้น ในสังคมชนบท กรณีศึกษามีกิจกรรมทางการเกษตรที่มีความหลากหลายมากขึ้น และเกิดการเคลื่อนย้ายเชิงพื้นที่และสังคมที่เพิ่มขึ้น เกิดการสร้างระบบตลาด และการผลิตที่มีลักษณะเชื่อมโยงระบบเศรษฐกิจของเมืองและชนบท โดยในบางชุมชนยังคงเห็นระบบการผลิตเพื่อยังชีพ ชาวบ้านต่างมีกลยุทธ์การดำรงชีวิตของครัวเรือนและเศรษฐกิจหมู่บ้านที่แตกต่างกัน และยังชี้ว่า ตัวเลขการเปลี่ยนแปลงของชนบทในระดับมหภาคอาจจะไม่ได้ชี้ให้เห็นแง่มุมเชิงลึก ที่สะท้อนการเปลี่ยนแปลงของครัวเรือนภาคเกษตรได้จริง

หนังสือ *More than Rural: Textures of Thailand's Agrarian Transformation* (2019) Rigg ได้สะท้อนการเปลี่ยนแปลงสังคมชนบทด้วยการมองหาคู่เชื่อมต่อกว่า เพราะเหตุใด ในขณะที่ประเทศไทยพยายามเปลี่ยนแปลงสู่ความทันสมัย ภาคชนบทโดยเฉพาะที่ทำการเกษตรกลับไม่ได้ทำการเกษตรที่ทันสมัยตามยุคสมัยการเปลี่ยนแปลง และพบว่า เกษตรกรโดยเฉพาะกลุ่มชาวนายังทำการผลิตเพื่อยังชีพ และแต่ก็มีฟาร์มหลายแห่งที่ทำโดยใช้รูปแบบการผลิตแบบกึ่งยังชีพ ซึ่ง Rigg ชี้ว่า เราต้องมองชนบทไทยเป็นมากกว่าชนบท (more than rural) การทำความเข้าใจชนบทของไทย ไม่ว่าจะเป็นพื้นที่ทางสังคม การเมือง หรือการผลิต จะเป็นไปได้ก็ต่อเมื่อเราไม่ยึดติดแต่การศึกษาภายในชนบทเท่านั้น ตั้งแต่วิธีที่เรากำหนดแนวความคิดเกี่ยวกับครัวเรือน ไปจนถึงวิธีที่เราติดตามและวัดผลการดำรงชีวิต และวิธีที่เราเข้าใจอัตลักษณ์ชนบทของไทย เหตุใดจึงปลูกพืชผลในลักษณะที่เป็นอยู่ คือยังอยู่ในระบอบของการกดขี่ของชนชั้นนายทุน และแม้แต่สาเหตุที่ประเทศไทยพบว่า ตนเองตกอยู่ในสถานการณ์ทางการเมืองที่เป็นทางตันในทุกวันนี้ Rigg ชี้ให้เห็นว่า การคงอยู่ของเกษตรกรรายย่อยเชื่อมโยงกับความซับซ้อนระหว่างพื้นที่และวิถีชีวิตในชนบทและในเมือง ชาวชนบทจำนวนมากยังคงดำเนินกิจกรรมทางการเกษตรของตน ในขณะที่เดียวกันก็มีส่วนร่วมในการจ้างงานนอกภาคเกษตรกรรม ซึ่งมักจะอยู่ในเขตเมือง ซึ่งการสะท้อนคนรุ่นลูกหลานหลายคนที่ไม่ได้สนใจที่จะทำการเกษตรอีก

ต่อไป และอาจขายที่ดินของตน ซึ่งบ่งบอกถึงการเปลี่ยนแปลงที่เป็นไปได้ไปสู่การขยายตัวของเมือง หนังสือเล่มนี้ยังเน้นย้ำถึงความซับซ้อนและความไม่แน่นอนของการเปลี่ยนแปลงทางการเกษตรของประเทศไทย ดังนั้น เกษตรกรรายย่อยอาจจะทำการเกษตรเพื่อยังชีพ โดยเฉพาะนโยบายการพัฒนาประเทศที่ไม่ได้เอื้อต่อความมั่นคงของชีวิต ทำให้คนในชนบทต้องหาทางเลือกที่หลากหลายที่ทำให้ตนเองต้องอยู่รอด (Schmidt-Vogt 2020) Rigg ยังชี้ว่า ชนบทไทยกำลังประสบกับการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างชนชั้นที่ซับซ้อน โดยเฉพาะพื้นที่ที่มีกิจกรรมเศรษฐกิจหลากหลาย มีชนชั้นหลากหลายเป็นตัวละครเพิ่มมาในชนบท ไม่ว่าจะเป็นแรงงานต่างชาติหรือนายทุน ซึ่งทำให้ภูมิทัศน์ความเป็นชนบทเปลี่ยนแปลงไป

จะเห็นว่า ประเด็นหลักในงานของ Rigg สำหรับการหลุดพ้นความยากจนของคนในชนบท ได้ให้มุมมองผ่านการเปลี่ยนแปลงสังคมภาคเกษตร การทำให้ความยากจนในชนบทลดลงหรือคนในชนบทหายากจนลงเกิดทั้งจากโครงสร้างและคนชนบทในฐานะผู้กระทำการ ผ่านการดำรงชีพที่หลากหลาย ทั้งเกิดจากวิถีชีวิตของคนในชนบทที่มีแหล่งรายได้ที่หลากหลายมากขึ้น โดยเฉพาะจากกิจกรรมนอกภาคเกษตร ไม่ว่าจะเป็นแรงงานรับจ้าง ธุรกิจขนาดเล็ก และการส่งเงินกลับจากการย้ายถิ่นในเมือง หรือแม้แต่การย้ายถิ่นจากพื้นที่ชนบทไปทำงานต่างประเทศ ทำให้ครัวเรือนสามารถรับเงินส่งกลับ ซึ่งสามารถเสริมรายได้ และช่วยบรรเทาความยากจน สิ่งนี้ช่วยลดความเสี่ยงจากรายได้ที่ไม่แน่นอนจากการทำการเกษตร และเพิ่มรายได้โดยรวม นอกจากนี้การเชื่อมโยงระหว่างเมืองและชนบท การเกิดขึ้นของโครงสร้างพื้นฐาน และการเชื่อมต่อพื้นที่ชนบทกับเมือง ผ่านการอำนวยความสะดวกในการเคลื่อนย้ายผู้คน สินค้า และทุน ได้เปิดโอกาสทางเศรษฐกิจใหม่ ๆ ให้กับชาวชนบท เช่น การเดินทางไปทำงานในเมืองหรือการเข้าถึงตลาดในเมืองเพื่อซื้อผลิตภัณฑ์ทางการเกษตร อย่างไรก็ตาม ชาวชนบทส่วนหนึ่งก็ไม่สามารถหลุดพ้นความยากจนได้ เนื่องจากการกระจายผลประโยชน์ที่ไม่สม่ำเสมอ เกษตรกรไม่ได้รับผลประโยชน์จากโอกาสต่าง ๆ อย่างเท่าเทียมกัน ในขณะที่บางครัวเรือนสามารถเข้าถึงโอกาสใหม่ ๆ ได้ แต่ครัวเรือนอื่น ๆ โดยเฉพาะกลุ่มที่ยากจนที่สุดและด้อยโอกาสที่สุด กลับต้องดิ้นรนเพื่อปรับตัว และยังคงติดอยู่ในความยากจน การซื้อขายแย่งยึดที่ดิน หรือการขยายการเกษตรเชิงพาณิชย์ยังมีโอกาสทำให้เกษตรกรสูญเสียที่ดินและทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งทำให้เกิดการทำลายวิถีชีวิตดั้งเดิมของพวกเขา และเพิ่มความเสี่ยงต่อความยากจน นอกจากนี้ ในสังคมชนบทที่มีการแบ่งแยก การเปลี่ยนจากเกษตรกรรมได้นำไปสู่ความไม่เท่าเทียมและการแบ่งขั้วทางสังคมเพิ่มขึ้น โดยครัวเรือนในชนบทบางครัวเรือนกลายเป็นแรงงานไร้ที่ดินหรือแรงงานนอกภาคเกษตร ในขณะที่ครัวเรือนที่ไม่ใช่ครัวเรือนเกษตรกรกลับเป็นผู้สะสมความมั่งคั่งและทรัพยากรในชนบท เหล่านี้เป็นส่วนสำคัญที่ทำให้เกิด “ความยากจนข้ามรุ่น”

การปรับตัวของชนบทอีสาน

นอกเหนือจากงานข้างต้น งานศึกษาความเปลี่ยนแปลงของคนชนบทหลายงานชี้ให้เห็นความเปลี่ยนแปลงสถานะทางเศรษฐกิจของแต่ละคน ผ่านเงื่อนไขการต่อสู้ดิ้นรนที่แตกต่างกัน งานของ Napaporn Ativanichayapong (2014) เห็นว่า ชนบทมีการเปลี่ยนผ่านการดำรงชีพตามยุคสมัย การทำมาหากินของคนชนบทในปัจจุบันมีความหลากหลายภายใต้ระบบทุนนิยมสมัยใหม่ โดยการผลิตเพื่อขายอย่างเข้มข้น และมีการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ควบคู่ และพยายามหาโอกาสในการสร้างรายได้นอกจากการทำนา ไม่ว่าจะเป็นปลูกพืชพาณิชย์ การเป็นแรงงาน หรือการ

เป็นผู้ประกอบการในชนบท ในขณะที่เดียวกันก็ยังคงผลิตเพื่อยังชีพ บริโภคในครัวเรือน และมีประเพณีการทำบุญเหมือนสังคมเกษตรในอดีต โดยเห็นว่า สังคมอีสานยังไม่ใช่สังคมหลังชาวนา (post-peasant) และไม่มีลักษณะแบบคู่ตรงข้ามกับสังคมสมัยใหม่ แต่กลับมีการผสมผสานระหว่างความเป็นสมัยใหม่และการเป็นสังคมแบบเดิม เช่นเดียวกับงานของ Prajuab Janmouean (2017) ที่เห็นว่า สังคมชาวนาอีสานยังคงดำรงวัฒนธรรมประเพณีไว้ แม้ว่าจะมีการนำเทคโนโลยีสมัยใหม่มาใช้ในการผลิตทางการเกษตร แต่ก็ไม่ได้ละเลยในการบูชาผี แต่มีการปรับเปลี่ยนขั้นตอนตามความเหมาะสม ทั้งนี้ การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชาวชนบทในการย้ายถิ่นไปทำงานก็ไม่ได้หมายความว่า ชีวิตของทุกคนจะหลุดพ้นความยากจน แต่มีปัจจัยเงื่อนไขที่แตกต่างกัน ตัวอย่างเช่นงานของ Soimart Rungmanee (2022) ที่ชี้ว่า แรงงานย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศไม่ใช่ทุกคนที่ร่ำรวย พวกเขาสามารถสะสมรายได้สำหรับการดำรงชีพและลงทุนกับทรัพย์สิน เช่น บ้านและที่ดิน และการศึกษาของลูกหลาน แต่เมื่อกลับสู่ประเทศไทย แรงงานคินถิ่นส่วนใหญ่ไม่สามารถต่อยอดทางธุรกิจ หรือประยุกต์ใช้ทักษะที่ติดตัวมาจากการย้ายถิ่นได้ เพราะโครงสร้างสังคมและการพัฒนาที่เหลื่อมล้ำของประเทศไทยที่ส่งผลต่อข้อจำกัดทางอาชีพ ทำให้แรงงานคินถิ่นไม่มีทางเลือกในการประกอบอาชีพหลังการย้ายถิ่นมากนัก การลงทุนในกิจกรรมอื่น ๆ นอกภาคเกษตรทำให้บางคนมีชีวิตที่ดีขึ้นได้ เพราะสามารถลงทุนต่อยอด

ในการปรับตัวของคนชนบทอีสาน อานันท์ กาญจนพันธุ์ (Ganjanapan 2011) ได้ชวนมองผ่านแนวคิดการปรับโครงสร้างชนบท (rural restructuring) แทนการใช้แนวคิด Agrarian Transformation เพราะเห็นว่า แนวคิดนี้เน้นด้านการผลิตทางเศรษฐกิจชนบท ในขณะที่ชนบทมีการเปลี่ยนผ่านในหลากหลายรูปแบบที่สัมพันธ์กับตลาดเสรีนิยมใหม่และโลกาภิวัตน์ สิ่งที่น่าสนใจ คือ อานันท์ได้ชี้ว่า ชนบทที่มีความซับซ้อนมักจะมีวิถีการผลิตที่เดินตามทุนนิยมอย่างเข้มข้นมากขึ้น เพื่อให้การลงทุนลงแรงคุ้มค่ากับที่เสียไป แต่บางครั้ง ชาวบ้านก็ไม่ได้คิดในเชิงหลักการได้ผลตอบแทนทางเศรษฐกิจสูงสุดเสมอไป และหันมามองในแง่ความพยายามตอบสนองการบริโภคคุณภาพชีวิตสมัยใหม่มากกว่า ซึ่งสถานะที่ชาวบ้านผลิตบนการพึ่งพาทุนมากขึ้นก็ทำให้ต้องแบกรับภาระต่าง ๆ จนทำให้พวกเขาต้องตกอยู่ในฐานะที่เป็นแรงงานรับจ้างบนที่ดินตนเอง งานในระยะหลังยังอธิบายเกี่ยวกับสังคมหลังชาวนา (post peasant society) ที่ชาวนาไม่ได้ผูกติดกับการผลิตภาคการเกษตรอีกต่อไป โดยเฉพาะการผูกโยงกับการรับรู้ทางการเมือง เช่น งานของ Somchai Phatharathananunth (2016) และ Chaipong Samnieng (2021) ที่สะท้อนการก่อตัวของกลุ่มชาวบ้านในฐานะผู้กระทำการทางการเมือง หรืองานของ Charles Keyes (2012 cited in Samnieng 2021) ที่มองว่า ชาวนาเป็นผู้รอบรู้เรื่องโลก (cosmopolitan villager) อย่างก็ดี Ratana Boonmathya Tosakul (2007) เห็นว่า ความซับซ้อนและความขัดแย้งภายในสังคมชาวนาเป็นประเด็นที่ได้รับความสนใจในงานเขียนของ Keyes น้อยมาก ส่วนหนึ่งอาจเนื่องมาจากชุมชนชาวนาในภาคอีสานมีพัฒนาการทางสังคมเศรษฐกิจที่แตกต่างกันไป ด้วย ชุมชนบ้านหนองต้นเป็นชุมชนที่ยังคงลักษณะเด่นของการเป็นชุมชนที่ค่อนข้างมีเอกภาพสูง แตกต่างไปจากชุมชนชาวนาในภาคอีสานอีกหลายแห่งที่เต็มไปด้วยความขัดแย้งภายใน เช่น ชุมชนที่ประสบปัญหาความเดือดร้อนอันเกิดจากนโยบายการพัฒนาของรัฐ เช่น ปัญหาสิ่งแวดล้อม ปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรระหว่างภาคเมืองอุตสาหกรรมกับภาคเกษตรกรรมในชนบท ปัญหาการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน (เช่น การสร้างเขื่อนต่าง ๆ) ปัญหาที่ดิน เป็นต้น

เช่นเดียวกับงานของ Pattana Kitiarsa (2014) ที่เห็นว่า หมู่บ้านอีสานพยายามเปลี่ยนแปลงตัวเองโดยตอบสนองต่อสถานการณ์ทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมอยู่ตลอดเวลา หมู่บ้านอีสานไม่เคยปฏิเสธการเปลี่ยนแปลง ความใฝ่ฝันและแรงปรารถนาล้วนเป็นเชื้อเพลิงให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ทรงพลัง

หากมองผ่านงานศึกษาสังคมชาวนาที่กล่าวมาข้างต้น ผู้วิจัยเห็นว่า การยึดโยงความเป็นชาวนา กับการเป็นชาวบ้านในชนบทยังถูกใช้ในความหมายที่กำกวม ในขณะที่ที่นาเป็นเพียงส่วนหนึ่งของกิจกรรมทางการเกษตรอีกหลายอย่าง ๆ และชาวนาส่วนหนึ่งกลายเป็นเกษตรกรที่มีการผลิตที่หลากหลาย มากกว่าที่จะเป็นชาวนาในบริบทดั้งเดิม นอกจากนี้ เมื่อสำรวจนโยบายด้านการเกษตรของไทยในระยะ 5 ปีที่ผ่านมา พบว่า มีการส่งเสริมเศรษฐกิจฐานรากและการทำเกษตรแปลงใหญ่ และโครงการโคก หนอง นา รวมถึงการส่งเสริมการเลี้ยงสัตว์และการเกษตร แต่ทว่า หลายโครงการกลับเป็นแค่หลักการที่คนจนเข้าไม่ถึงด้วยข้อจำกัดที่คนจนมีอยู่แล้ว เช่น การขาดแคลนทุนทรัพยากร และการมีทุนทางสังคมที่น้อย ประกอบกับวิธีคิดต่อการมองคนจน ดังที่ Nithi Eawsriwong (2000) ชี้ว่า การนิยามให้คนจนเป็นคนแปลกหน้าในระบบ หรือเป็นส่วนเกินที่สังคมพยายามขจัดออกไป ทำให้ความจนเป็นที่น่ารังเกียจ ซึ่งทำให้การแก้ไขปัญหาคนจนเป็นเพียงเทคนิควิธีการ ไม่เกิดการแก้ไขปัญหาระบบ โครงการพัฒนาของรัฐหลายโครงการ จึงกลายเป็นเพียง “เทคนิควิธีการ” และมีความไม่ต่อเนื่อง และติดขัด ตัวอย่างเช่น นโยบายของคำว่า “เกษตรกร” ที่ขึ้นทะเบียนเกษตรกร กับกรมส่งเสริมการเกษตรและรายชื่อถูกนำไปใช้เพื่อให้ความช่วยเหลือตามมาตรการต่าง ๆ ของรัฐ แต่จะพบว่า ในความเป็นจริงแล้ว เกษตรกรยากจนกลับไม่ได้รับความช่วยเหลือเพียงเพราะข้อจำกัดในการขึ้นทะเบียน และเมื่อกล่าวถึงเกษตรกรในภาคอีสาน ก็มักจะถูกมองภาพว่าเป็นเกษตรกรที่มีความยากจน ทั้งที่ในความเป็นจริง เกษตรกรที่ขึ้นทะเบียนหลายรายไม่ได้ยากจน และอาจจะไม่ได้ทำการเกษตรอย่างจริงจัง จนอาจทำให้คนที่จนจริง ๆ ในระบบการเกษตรมีโอกาสถูกเบียดขับ หรือแย่งชิงโอกาสล้มตาอำปจากโครงการพัฒนาได้ง่าย Rigg (2016) ชี้ว่า นโยบายการพัฒนาของประเทศที่กำลังพัฒนาเช่นในประเทศไทย แม้ว่าจะมีนโยบายที่เน้นให้รวมเอาคนจนและการแก้ไขปัญหาความยากจนเข้าไปด้วย (inclusion) แต่กลับเป็นนโยบายที่เป็นประโยชน์กับคนรวยมากกว่า ดังนั้น ความเหลื่อมล้ำของการพัฒนาที่เกิดขึ้นจากการเอาไรต์เอาเปรียบชาวนาหรือแรงงานผู้หญิงจึงมักถูกตั้งคำถามอยู่เสมอ

เกษตรกรยากจน? : ชนชั้นใหม่ในสังคมชนบทและการเลื่อนชั้นทางสังคม

เป็นที่น่าสังเกตว่า ในขณะที่มีงานหลายชิ้นกล่าวถึงเกษตรกรหลายคนที่ไม่ได้ยากจนแค่นั้น เช่น เกษตรกรที่สามารถเป็นผู้ประกอบการในงานของ Attachak Satayanuruk (2016) งานของ Walker (2017) ที่กล่าวถึงชาวนารายได้ปานกลาง งานของ Chaipong Samnieng (2021) ที่เห็นว่า ชาวนาหลายระดับฐานะมีส่วนร่วมกับการเมืองในรูปแบบที่แตกต่างกัน งานของ Jidapa Lornunthakul (2019) ที่ชี้ว่า ชาวนาส่วนหนึ่งไม่ได้เป็นผู้ถูกกระทำจากระบบตลาดและรัฐ แต่เป็นผู้กระทำการที่มีความสามารถพัฒนาตนเอง เชื่อมกับตลาดและเศรษฐกิจสมัยใหม่ เป็นต้น แต่ความเป็นเกษตรกรก็ยังถูกฉายภาพสลบไปที่ความยากจนอย่างเห็นได้ชัด บทความชิ้นนี้จึงเน้นย้ำว่า ความเป็นเกษตรกรไม่ได้จำกัดอยู่ที่การเป็นคนยากจน แต่เกษตรกรในปัจจุบันมีสถานะทางสังคมหลากหลายระดับ ซึ่งเกษตรกรในหมู่บ้านชนบทมักจะถูกเหมารวมว่าเป็นกลุ่มคนยากจน ทั้งนี้ ปฏิเสธไม่ได้ว่า เกษตรกรส่วนใหญ่เผชิญกับแรงกดขี่จากระบบทุนนิยมและเผชิญกับ

โครงสร้างที่เหลื่อมล้ำในการทำการเกษตร ทำให้แม้ว่าจะสามารถอยู่รอดได้ แต่ไม่สามารถอยู่ดีกินดีโดยไม่ต้องดิ้นรนได้

ดังนั้น เมื่อหวนกลับไปตั้งคำถามว่า ใครคือเกษตรกรยากจน ความยากจนจึงมักถูกนิยามเชิงสัมพันธ์และเกี่ยวข้องกับความรู้สึกทุกข์ยาก งานของ Ananchanok Sakontawat (2012) ได้ศึกษากลุ่มชาวนายากจนในสังคมชาวอีสาน พบว่า คนอีสานให้คำนิยามความยากจนว่า ทุกข์/ยาก/อึด โดยมีข้อสังเกต คือ ชาวบ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือจะกล่าวถึงลักษณะของครัวเรือนที่ยากจนที่สำคัญ คือ ไม่มีข้าวเพียงพอ ต้องไปซื้อข้าวกิน เนื่องจากไม่มีที่นา นอกจากนี้คนยากจนยังต้องหยิบยืมหรือกู้เงินจากผู้อื่น ทำให้มีภาระหนี้สินมาก การให้คำนิยามดังกล่าวสัมพันธ์กับงานของ Kanokwan Manorom, Parichart Phinyo-sri and Pinwadee Srisuphan (2022) ที่ตัวตนของคนยากจนนิยามว่า ความยากจนคือความทุกข์ยากที่ไม่มีที่สิ้นสุด

งานวิจัยชิ้นนี้ศึกษาคนที่อาศัยในพื้นที่ชนบทและกึ่งชนบททั้งเมือง โดยทำการศึกษาเชิงคุณภาพผ่านการสัมภาษณ์กรณีศึกษาจำนวน 25 กรณีศึกษา กลุ่มกรณีศึกษาเป็นครัวเรือนที่ทำอาชีพเกษตรกรรมอยู่ในฐานข้อมูลโครงการวิจัยแก้ไขปัญหาคือความยากจนในพื้นที่อำนาจเจริญ โดย 5 ครัวเรือนเป็นครัวเรือนที่เป็นเกษตรกรในกลุ่มที่มีฐานะมั่นคง ซึ่งเคยผ่านสถานะความยากจนมาก่อน 10 ครัวเรือน อยู่ในกลุ่มที่มีความเป็นอยู่ที่พอมีพอกิน ส่วนหนึ่งมีหนี้สินและต้องดิ้นรนทำหากินในปัจจุบันมากกว่ากลุ่มแรก และอีก 10 ครัวเรือนอยู่ในกลุ่มยากจนขั้นแค้น โดยในกลุ่มนี้ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มที่เป็นคนชราและมีที่นาจำนวนน้อย ทั้งนี้ คำว่า “เกษตรกร” กรณีศึกษาของบทความนี้เป็นเกษตรกรที่จดทะเบียนในระบบทะเบียนครัวเรือนเกษตรของภาครัฐ

จากข้อมูลกรณีศึกษา สามารถจัดกลุ่มสถานะความยากจนและความสามารถในการเคลื่อนย้ายทางเศรษฐกิจและสังคมออกเป็น 3 กลุ่มหลัก ดังนี้

1) กลุ่มที่ยากจนมาก (severely poor/extremely poor) กลุ่มนี้ประกอบด้วยบุคคลและครัวเรือนที่เผชิญกับความยากจนเรื้อรัง พวกเขามีทรัพยากรจำกัดหรือแทบไม่มีเลย เช่น ที่ดินหรือรายได้ที่มั่นคง และมักต้องพึ่งพาการสนับสนุนจากภายนอก เช่น โครงการสวัสดิการของรัฐบาล ครัวเรือนเหล่านี้มีโอกาสนในการพัฒนาคุณภาพชีวิตได้น้อย มีภาระพึ่งพิง นอกจากนี้ยังมีปัญหาด้านสุขภาพ หรือผู้นำครัวเรือนเป็นผู้สูงอายุที่ไม่สามารถทำงานได้ ทำให้สถานการณ์ความยากจนแย่ลงไปอีก

2) กลุ่มที่ยากจนปานกลาง (moderately poor/on the verge of escaping poverty) กลุ่มนี้ยังคงอยู่ในสภาวะยากจน แต่มีศักยภาพที่จะพัฒนาสถานะของตนเองได้ผ่านช่องทางต่าง ๆ เช่น การทำการเกษตรขนาดเล็ก การจ้างงาน หรือการได้รับประโยชน์จากโครงการของรัฐบาล ครัวเรือนเหล่านี้อาจมีที่ดินเล็กน้อยเป็นของตนเอง หรือมีแหล่งรายได้ที่หลากหลาย แต่ยังคงเผชิญกับความไม่มั่นคงทางการเงิน เนื่องจากตลาดเกษตรกรรมที่เปลี่ยนแปลงได้ง่าย หรือการขาดงานที่มั่นคง พวกเขาอยู่บนเส้นแบ่งระหว่างความยากจนและความมั่นคงทางการเงิน และหากได้รับการสนับสนุนที่เหมาะสม อาจสามารถหลุดพ้นจากความยากจนได้ และ

3) กลุ่มที่ไม่ยากจน (non-poor/financially stable but vulnerable) กลุ่มนี้ประกอบด้วยบุคคลและครัวเรือนที่มีความมั่นคงทางการเงินในระดับหนึ่ง และไม่ได้ถูกจัดอยู่ในกลุ่มคนยากจนตามเกณฑ์ทางการเงิน หลายคนมีรายได้ที่หลากหลาย เช่น การทำการเกษตรในที่ดินขนาดใหญ่

และมีโอกาสได้รับเงินสนับสนุนจากภาครัฐได้มากกว่าเกษตรกรที่มีที่ดินจำนวนน้อย ถึงแม้จะมีความมั่นคงทางการเงินในปัจจุบัน แต่ก็มักพึ่งพารายได้จากสมาชิกครอบครัวที่อายุน้อยกว่า หรือการสนับสนุนจากโครงการของรัฐบาลด้วย

บทความนี้เลือกนำเสนอกรณีของคนในชนบทที่ทำมาหาเลี้ยงชีพด้วยการทำการเกษตร 3 กรณี ที่สามารถและไม่สามารถเลื่อนระดับชั้นทางสังคมในเงื่อนไขที่แตกต่างกัน แบ่งตามระดับความยากจนในปัจจุบันคือ คนที่ไม่ยากจน (แต่เคยยากจนมาก่อน) ยากจนปานกลาง และยากจนมาก โดยในกลุ่มกรณีศึกษา ทุกคนต่างผ่านชีวิตที่ยากจนมาก่อน ก่อนที่จะมีการเลื่อนระดับความยากจนด้วยเงื่อนไขที่แตกต่างกันไป โดยพบว่าการเปลี่ยนผ่านชีวิตในการแต่งงานเป็นระยะเวลาการเปลี่ยนผ่านที่สำคัญ ที่เห็นว่าตนเองและครอบครัวที่สร้างขึ้นใหม่สามารถส่งต่อทุน สะสมทุน และสร้างทุนทรัพย์เพื่อส่งต่อให้กับลูกหลาน ในกรณีของคนที่หลุดพ้นความยากจน ต่างชี้ว่าตนเองไม่ได้ร่ำรวยมากนัก มีสถานะปานกลาง และไม่ได้มีชีวิตที่ทุกข์ยากเหมือนในอดีต การให้คำนิยามความยากจนเป็นความยากจนเชิงสัมพัทธ์ และต้องใช้ความพยายามความขยันจึงจะหลุดพ้นความยากจน ส่วนในกรณีของคนที่ยากจนขึ้นแค้นจะพบว่าเป็นกลุ่มที่ไม่มีที่ดินทำกินเป็นทุนเดิม ตั้งแต่รุ่นพ่อแม่ และต้องระหกระเหเร่ร่อน หาที่เช่านาหรือพึ่งพาวัดหรือญาติพี่น้อง ประกอบกับการไม่ได้รับการศึกษา ทำให้ศักยภาพในการหลุดพ้นความยากจนเกิดขึ้นได้ยากกว่าคนอื่น ๆ

หนุคิด : ความจนที่พลิกผัน

หนุคิด (นามสมมติ) อายุ 59 ปี เป็นในชนบทโดยกำเนิด เรียนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 รุ่นพ่อแม่ไม่ได้มีที่นาจำนวนมาก มีทั้งหมด 14 ไร่ ก็แบ่งให้ลูกทุกคน คนละ 2 ไร่ และพ่อกับแม่ยกให้แม่หนุคิด 6 ไร่ เพราะอยู่ดูแลแม่ (ยาย) หลังจากเรียนจบ ป.4 ตนเองก็ไปฝึกหัดฝึกกล้ากับวงหมอลำแล้วทำนาช่วยพ่อแม่ จนถึงอายุ 20 ปี ด้วยความจน แม่หนุคิดจำต้องไปทำงานที่กรุงเทพฯ เพื่อส่งเงินกลับบ้าน “พ่อลูกสี่ไปทำงานกรุงเทพเด้อ สี่ไปหาเงินส่งมาให้พ่อซื้อข้าวซื้อน้ำกิน” เริ่มแรกไปทำงานบ้าน ส่งเงินกลับบ้านเดือนละ 700 บาท ค่าใช้จ่ายอื่น ๆ ไม่มี เพราะเจ้าแกล่ดูแลดี อยู่กับเจ้าแกล่จนถึงอายุ 35 ปี หลังจากนั้นย้ายไปอยู่กับเจ้าแกล่อีกคนและได้เงินเดือน 3,000 บาท แต่ก็อยู่ได้แค่ 1 ปี ต่อมาน้องสาวแต่งงาน จึงได้ออกจากงานและกลับมาอยู่บ้านเพราะพ่อแม่อยากให้กลับ ทำให้ได้ไปอยู่ในวงหมอลำและพบกับสามีโดยบังเอิญ มีเพื่อนแนะนำให้รู้จักกัน การประกอบอาชีพหลังแต่งงานและมีลูกก็ยังทำไร่ทำนา ไม่ได้ทำอะไร มีนามรดก 6 ไร่ ซื้อเพิ่มอีก 1 ไร่ ได้ข้าวปีละ 60 กระสอบ นาข้าวทำไม่ได้ผลดีนัก เนื่องจากเป็นพื้นที่สูง ทำให้ได้ผลผลิตน้อยและไม่ค่อยได้แบ่งขาย โดยมีการหาอาหารกินขายตามธรรมชาติ และการรับจ้างทำนา แม่หนุคิดกับสามีเป็นคนขยัน บางครั้งก็ไปขุดปูมาขาย แล้วแต่จะมีคนมาสั่ง 20 บาท 50 บาท ก็ตามที่เขาจะสั่ง บางครั้งก็ไปรับจ้างดำนา ถอนกล้า มัดละ 10 บาท สูงสุดที่เคยทำได้วันละ 950 บาท แต่ปัจจุบันก็ไม่ค่อยได้ไปแล้ว เพราะสูงอายุ และต้องดูแลลูกชายที่มีพัฒนาการช้า หลังจากแต่งงานกันก็มีลูก 1 คน ส่วนลูกชายคนเล็ก น้องพล อายุ 15 ปี สุขภาพร่างกายไม่ค่อยแข็งแรง (มีพัฒนาการช้า) นอกจากการทำนาแล้ว ครอบครัวก็เลี้ยงวัว โดยได้วัวมาจากโครงการในหมู่บ้าน 2 ตัว พึ่งเลี้ยงเมื่อปี พ.ศ. 2565 ปัจจุบันได้ผสมพันธุ์แล้ว รอคลอดลูก เงื่อนไขคือ ต้องส่งลูกคืนให้กับทางโครงการ แม้ว่าครอบครัวจะมีชื่อเข้าไปกับการรวมกลุ่มของภาครัฐ เช่น โครงการเกษตรแปลงใหญ่ แต่ทว่า ครอบครัวไม่ค่อยได้รับผลประโยชน์จากการรวมกลุ่ม แต่ถูกนำบรมชื้อเข้าไปเพื่อเสนอโครงการ (หนุคิด, สัมภาษณ์ส่วนตัว, 5 สิงหาคม 2566)

ครอบครัวของหนูคิด สามีเป็นคนขยันทำมาหากิน แต่ทว่าก็ต้องพึ่งพาการสงเคราะห์ ชีวิตที่คิดว่าพึ่งพาผู้ชายซึ่งเป็นคนดี แต่ผู้ชายคนโตไปทำงานที่ต่างจังหวัดและเกิดอุบัติเหตุ จึงทำให้เสียชีวิตเมื่อตอนอายุ 19 ปี ทำให้ครอบครัวต้องดูแลลูกอีกคนซึ่งเป็นเด็กที่มีพัฒนาการช้า ประกอบกับร่างกายของทั้งสองคนที่เริ่มชราลง แม่หนูคิดเล่าว่า ความทุกข์ในอดีตกับในปัจจุบันต่างกัน เพราะสมัยก่อนเป็นความลำบาก แต่ในทุกวันนี้ต้องใช้เงินในการใช้ชีวิต ซึ่งทำให้ขาดแคลน เพราะทรัพยากรธรรมชาติบางอย่างก็พึ่งพาไม่ได้ เลี้ยงวัวก็ปล่อยไปกินหญ้าตามธรรมชาติไม่ได้ พวกเขาได้แต่หวังว่า ในที่ดินที่ตนเองอยู่อาศัยจะพอสร้างรายได้จากการเกษตรได้ง่าย เช่น การขุดสระเพื่อให้ได้เลี้ยงปลาสำหรับขายหรือกิน หรือการเลี้ยงไก่ เป็นต้น ซึ่งสิ่งเดียวที่ทั้งสองคนเป็นห่วง คือ ลูกชายคนเดียว ที่เมื่อตนเองแก่ชราหรือเสียชีวิตจะอยู่อย่างไร “จึกสิว่าแนวได้ แนวอยากได้กะคืออยากได้ไก่อมาให้ลูกมาเลี้ยง แม่เฒ่าแล้ว ลูกกะสิพอสำน้ำ กะอยากให้เพิ่นอยู่ได้ ช่วยเหลือจะขอให้ได้เผื่อพ่อกับแม่บ่อยู่” เมื่อครอบครัวไม่สามารถพึ่งพาคนรุ่นลูกที่ช่วยยกระดับฐานะตนเองได้เหมือนคนอื่น ประกอบกับความชรา คนกลุ่มนี้จึงมีแนวโน้มที่จะไม่สามารถหลุดพ้นความยากจนได้ในอนาคต และจำต้องอาศัยสวัสดิการและการสงเคราะห์ โดยเฉพาะการเกื้อกูลจากคนในชุมชน (หนูคิด, สัมภาษณ์ส่วนตัว, 5 สิงหาคม 2566)

หวัน : พออยู่พอกิน แต่ก็มีหนี้สินบ้าง

หวัน (นามสมมติ) อายุ 58 ปี มีที่ดินในที่ลงทะเบียนเกษตรกรไว้ 9 ไร่ หวันเล่าถึงครอบครัวชีวิตในวัยเด็กที่พ่อแม่เลี้ยงลูกถึง 8 คน ตนเองเป็นลูกคนที่ 7 ครอบครัวไม่ได้มีต้นทุนที่ดี คือไม่มีทุน พ่อเสียชีวิตตั้งแต่เด็ก ทำให้มีแม่หาเลี้ยงลูกเพียงคนเดียว ใส่เสื้อผ้าชุดเดียว ซึ่งขาดวันไปโรงเรียนจนจบ ป.7 และตนเองหาเงินจากการรับจ้างเลี้ยงควายในตอนเด็ก หาทางออกจากความจนไม่ได้ “ความจนจกหน้าตาแนวได้ แต่ว่าฮู้ว่าจนจังได้คือว่าแนวนั้นคือมันบ่ได้มีมาแต่ที่แรก บ่มีทุน บ่มีหยังมาเลย พ่อแม่กะจกเลาสิเอามาแต่ใส่ เลี้ยงลูกตั้ง 8 คน พ่อกะแสลงมาเสียแม่กะเลี้ยงกะหามาผู้เดียว สมัยก่อนแต่น้อย ๆ เสื้อผ้ากะใส่ขาด ๆ ขนาดเรียนจบ ป.7 ยังบ่ทันได้ใส่กางเกงขายาวเลย ชุदनักเรียนมีแค่ตัวเดียว หลังจากจบ ป.7 ไปรับจ้างเลี้ยงควายได้เดือนละ 50 บาท เก็บไว้ได้มา 200 บาท เอาไปซื้อเสื้อโตตัวแรกกับกางเกง จ่ายค่ารถไปทำงานอีก 100 บาท แต่ก่อนมันจนปัญญาอหิสิ” ต่อมา หวันได้ไปทำงานที่กรุงเทพฯ ทำงานในโรงงานพลาสติก ทำได้ประมาณ 8 ปี ได้ค่าจ้าง 600 บาทต่อเดือน หลังจากนั้นก็กลับมาอยู่บ้าน ซื้อจักรยานมาใช้คันแรก ราคา 1,500 บาท จากนั้น พ.ศ. 2533 เข้าไปทำงานที่โรงงานน้ำตาลอีกครั้งที่จังหวัดระยองและสระแก้ว ในระหว่างนั้นก็เรียน กศน. และได้วุฒิ ม.6 จน พ.ศ. 2537 ได้กลับมาอยู่บ้านและแต่งงานกับภรรยา และตัดสินใจกลับไปทำงานที่กรุงเทพฯ อีกครั้ง หลังจากแต่งงานได้ 6 ปีก็มีลูก แล้วกลับมาอยู่บ้านเพราะเหนื่อยเดินทาง จึงมาทำนาที่บ้าน สมัยก่อนใช้ควายไถนา ช่วง พ.ศ. 2550 ตอนนั้นลูกชายอายุ 7 ขวบ จึงตัดสินใจขายควายและซื้อรถไถราคา 30,000 บาท (หวัน, สัมภาษณ์ส่วนตัว, 2 ธันวาคม 2565)

หวันชี้ว่า เรียกได้ว่าชีวิตสมัยก่อนมีแต่เร่ไปหางานทำ ต้องดิ้นรนเพราะความจน “บ่ดิ้นรนอยู่บ่ได้ ยอนมันทุกข์” หวันได้ที่ดินที่แม่แบ่งให้จากที่รุ่นพ่อแม่ มีประมาณ 32 ไร่ แบ่งให้ลูก ๆ คนละ 4 ไร่เท่า ๆ กัน เป็นที่ที่มีโฉนด รวมกับที่ดินใหม่ โดยหวันได้ทำนากับรับจ้างทั่วไปหลังจากที่

ย้ายกลับมาอยู่บ้านถาวร ประกอบกับการได้รับการสนับสนุนจากโครงการรัฐช่วง พ.ศ. 2548 ค่าเก็บเกี่ยวไร่ละ 1,000 บาท และได้รับเรี่ยไรมา หวันไม่เพียงแต่ทำนา ยังลงทุนกู้ ธกส. จำนวน 50,000 บาท เพื่อมาซื้อวัวเลี้ยง เรียกได้ว่าชีวิตในช่วงเป็นเกษตรกรเต็มตัวต้องอดออมเพื่อให้ส่งลูกเรียนหนังสือ แม้ว่าหวันจะรู้สึกว่ารุ่นพ่อแม่จะทุกข์กว่าตน “ปัจจุบันหาเงินได้ง่ายกว่า แม้จะหาง่าย แต่ก็รายจ่ายเยอะ เราต้องไปกู้หนี้ยืมสินเขามา แต่สมัยก่อนไม่ต้องเป็นหนี้ก็อยู่ได้” จะเรียกได้ว่าอยู่แบบพอเพียงก็ว่าได้ หวันไม่คาดหวังว่าจะให้ลูกมาสานต่อทำนา โดยอยากให้มีงานที่ดีกว่าทำ “ไม่เคยมีความคิดนี้เลย เพราะถ้าเขาไปได้ดีกว่านี้ พ่อก็อยากสนับสนุน ปลอมให้เขาไปเลย เพราะถึงยังไงเขาก็ต้องกลับมาทำอยู่แล้ว มันต้องเป็นที่ของเขาอยู่แล้ว แต่แค่ให้เขาได้ไปทำให้สุดเสียก่อน หรือต่อให้เขาไม่ยอมทำ เราก็ปล่อยเขาก็ได้ ถ้าถึงวันที่เราทำไม่ได้แล้ว” (หวัน, สัมภาษณ์ส่วนตัว, 2 ธันวาคม 2565)

ตุ๊ก : เกษตรกรที่มีฐานะมั่นคง

ตุ๊ก (นามสมมติ) อายุ 61 ปี จบการศึกษา ป.7 ปัจจุบันอาศัยเงินบำนาญของสามีในการเลี้ยงชีพที่ชื่อว่า ฐานะของตนเองอยู่ในระดับปานกลาง ซึ่งไม่ได้ลำบากเหมือนในอดีต ที่ต้องทำงานหนัก ไม่มีเวลาพักผ่อน รถก็ไม่มีให้ขับเหมือนในปัจจุบัน “เพราะมันบ่ทุกข์คือแต่ก็ กะพออยากพอกิน ในตอนนี้มีอยู่มีกินกว่าแต่ก่อนเยอะมากแล้ว ลูกก็ได้ทำงานทุกคน มีรถขับ มีบ้านให้อยู่แล้ว ตอนนี้อยู่สบายเทียบกับรุ่นพ่อแม่ก็ถือว่าดีกว่า แต่รุ่นพ่อแม่ทุกข์แท้ ๆ จักรยานกะขี่ได้ขี่ มีแต่อย่าง ได้ขี่แค่เกวียน ถึงแม้จะมีจักรยานก็ไม่สามารถขี่รถไปทำงานได้เพราะถนนไม่ดี มีดินทราย แต่ตอนนี้ขี่รถไปถึงทุ่งนาได้เลย สบายกว่าสมัยก่อน” การเป็นผู้หญิงทำให้ตุ๊กไม่มีโอกาสได้ไปทำงานต่างถิ่น ต้องช่วยพ่อแม่ทำนา และเมื่ออายุ 15 ปีก็ต้องเริ่มไถนาช่วยพ่อแม่ แม้ว่าจะเป็นผู้หญิงก็ตาม ที่ต้องทำเพราะบางครั้งพี่ชายก็ไม่ได้ช่วยทำ ไม่มีโอกาสได้ออกไปทำงานที่อื่น ทำให้ตนเองเป็นผู้รับมรดกของพ่อกับแม่ไปโดยปริยาย “คนมองว่าเป็นผู้หญิง ไม่ต้องออกไปทำงานนอกบ้านดูแลพ่อแม่ก็พอแล้ว ต้องอยู่ดูแลพ่อแม่ คำมาต้องนั่งเข้านั่งน้ำ แต่ดีที่พ่อแม่มีที่ดินมรดกไว้ให้ ได้เอาที่ดินมรดกมาทำหากิน” ในขณะนั้นมีนาทั้งหมด 41 ไร่ ความจนในมุมมองของตุ๊ก คือ การที่ต้องดิ้นรนต่อสู้ด้วยตนเอง การทำงานของคนจนส่วนมากจะได้รับเงินเป็นรายปี เช่น การขายวัว การขายข้าว แค่นี้ปีละ 1 ครั้ง ทำให้ไม่มีเงินใช้จ่ายในแต่ละวัน ต้องดิ้นรนทำนาให้ได้ข้าวเยอะ ๆ “กะคือว่านั่นละลูกเฮาหาเอาเปิดสู่อย่าง เงินทองกะบ่มี เฮากะบ่ได้ไปหาใส่” เมื่ออายุได้ 19 ปี ตุ๊กได้แต่งงานกับพัน (นามสมมติ) ซึ่งรับราชการเป็นตำรวจตระเวนชายแดน ไม่ได้ย้ายไปอยู่ด้วยกัน ตุ๊กก็ทำนาที่บ้าน โดยในปี พ.ศ. 2525 ได้มีการซื้อรถไถคันแรกเพื่อมาทำนา ซึ่งนับเป็นการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญในการสร้างรายได้ที่มากขึ้น ตุ๊กขับรถไถทำนาและเลี้ยงวัว ทำอาชีพเกษตรกรมาเรื่อย ๆ จนปัจจุบัน (ตุ๊ก, สัมภาษณ์ส่วนตัว, 2 ธันวาคม 2565)

หากมองข้อจำกัดในชีวิตของตุ๊กจะพบว่า ตุ๊กเห็นว่า ในอดีต ความเป็นผู้หญิงและความยากจนทำให้ไม่มีโอกาสได้เรียนหนังสือ แม้จะอยากเรียนแค่ไหนก็ตาม แต่วัฒนธรรมในอดีตก็ทำให้ตุ๊กที่มีนาจำนวนมากสามารถสร้างทุนทรัพย์และสะสมทุนได้ ประกอบกับตุ๊กได้แต่งงานกับคนที่ทำงานราชการ ไม่ได้แต่งงานกับคนที่ทำอาชีพเกษตรกรหรือกับคนยากจนด้วยกัน ทำให้โอกาสในการล้มตาอ้าปากมีมากกว่า การมีนาจำนวนมากทำให้ในเวลาต่อมา ตุ๊กได้มีโอกาสรับความช่วยเหลือจากโครงการภาครัฐ ไม่ว่าจะเป็นนาแปลงใหญ่ เกษตรผสมผสาน การรับแจกพันธุ์ไม้ หรือการรับเงินเยียวยาช่วยเหลือจากการลงทะเบียนเกษตรกร ซึ่งการมีที่ดินจำนวนมากก็ทำ

ให้มีโอกาสได้รับเงินช่วยเหลือสูงสุดตามจำนวนที่กำหนด ตักสะท้อนว่า ต้องใช้ความพยายามกว่าจะมีบ้านที่มั่นคง มีรถ และลูกต่างก็มีการศึกษาและมีอาชีพที่มั่นคง โดยที่ไม่ต้องลำบากพึ่งพาเศรษฐกิจจากการทำนา ทำให้ตักมีเงินส่งลูกทุกคนเรียนจบระดับปริญญาตรี และได้ทำงานที่มั่นคงทุกคน (ตัก, สัมภาษณ์ส่วนตัว, 2 ธันวาคม 2565)

จากกรณีทั้งสามจะเห็นว่า กรณีของหนูคิดเป็นครัวเรือนที่มีแนวโน้มก้าวเข้าสู่ความยากจนข้ามรุ่น ปัจจัยส่วนบุคคลกลายเป็นปัจจัยหลักที่ทำให้ครอบครัวต้องเผชิญกับความลำบาก ตนเองก็แก่ชราลง แต่ต้องเลี้ยงดูลูกซึ่งพิการ ในขณะที่สวัสดิการจากภาครัฐไม่เพียงพอที่จะสนับสนุนการยังชีพของพวกเขา กรณีของหนูคิดเป็นเพียงตัวอย่างหนึ่งจากกรณีศึกษา ซึ่งพบว่า แนวโน้มครัวเรือนที่เข้าสู่ความยากจนข้ามรุ่นส่วนใหญ่เกิดจากการมีภาระพึ่งพิง โดยเฉพาะผู้พิการในครัวเรือนและความชรา รวมถึงการที่ต้องเลี้ยงดูลูกหลานจำนวนมาก หรือลูกหลานไม่ได้เรียนหนังสือ/ทำงาน ทำให้ค่าใช้จ่ายและภาระการดูแลเพิ่มมากกว่าครัวเรือนอื่น ตัวอย่างครัวเรือนกรณีศึกษาอื่น เช่น อ้อย เตี้ย แม่พัฒน์ (นามสมมติ) ซึ่งมีแนวโน้มเข้าสู่ความยากจนมากขึ้นเรื่อย ๆ เช่นเดียวกัน ซึ่งต่างจากกรณีของตักและหวัน ในขณะที่หวันยังอยู่ในช่วงรอยต่อการส่งลูกเรียน และต้องเป็นหนี้เพื่อให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น กลุ่มของหวันเป็นกลุ่มที่ยังอยู่ในสภาวะมีหนี้สิน และหาเงินส่งลูกเรียนหนังสือ ในกลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่มีความหวังกับลูกให้มีการศึกษาที่ดีกว่าตนเอง และหวังว่าการศึกษานั้นจะทำให้มีรายได้ที่เพิ่มขึ้น ซึ่งต่างจากกรณีของตัก การที่ลูกหลานมีการศึกษาที่ดีทำให้ออกจากเส้นทางความยากจนข้ามรุ่น อย่างไรก็ดี ในแต่ละครัวเรือนก็มีบริบทปัจจัยภายใน-ภายนอกในการเลื่อนชั้นที่ต่างกันด้วย เมื่อพิจารณาการรับความช่วยเหลือจากโครงการความช่วยเหลือด้านการเกษตรต่าง ๆ จะพบว่า นโยบายด้านการเกษตร ไม่ว่าจะเป็นนโยบายช่วยเหลือ โครงการสนับสนุนค่าบริหารจัดการ และพัฒนาคุณภาพผลผลิตเกษตรกรผู้ปลูกข้าว ซึ่งเป็นการช่วยลดต้นทุนการเพาะปลูกไร่ละ 1,000 บาท กำหนดไม่เกินรายละ 20 ไร่ หรือไม่เกิน 20,000 บาทต่อครัวเรือน โครงการประกันรายได้เกษตรกรผู้ปลูกข้าวปี พ.ศ. 2565/66 เป็นต้น ซึ่งเป็นนโยบายที่ถูกกำหนดขึ้นในแต่ละรัฐบาล นโยบายเหล่านี้ต่างผูกกับจำนวนที่ดินที่เกษตรกรถือครอง นั่นหมายความว่า ครัวเรือนที่เป็นครัวเรือนยากจน มีที่ดินทำกินน้อย ก็มีโอกาสดำเนินการช่วยเหลือที่น้อยกว่า เหล่านี้ถือเป็นปัจจัยเชิงโครงสร้างที่เกษตรกรยากจนเผชิญอยู่

เมื่อพิจารณาการเลื่อนชั้นทางสังคมของเกษตรกรสามระดับดังกล่าว จะพบว่า เงื่อนไขของการเลื่อนชั้นทางสังคมที่สำคัญ คือ การมีทุนเพื่อให้อยู่รอดและต่อยอดเป็นบันไดอีกขั้น โดยเฉพาะในครอบครัวที่มีลูกหลานที่มีการศึกษาสูง และความขยันเป็นปัจจัยหนึ่งในการทำให้ตนเองมีทุนตั้งต้น อย่างไรก็ดี จะพบว่า โครงสร้างทางสังคม โดยเฉพาะโอกาสในการเข้าถึงการสนับสนุนของภาครัฐในกลุ่มเกษตรกรที่มีศักยภาพ จะทำให้ช่วยยกระดับฐานะของตนเองได้มากกว่าเกษตรกรที่ต้องดิ้นรนทำมาหากิน แม้ความขี้เกียจเป็นปัจจัยที่ทำให้ครัวเรือนยากจนลง แต่ในบางครัวเรือน แม้จะขยันขันแข็งก็ไม่สามารถหลุดพ้นความยากจนได้ ในกรณีนี้ เทียบเคียงกับขวนยากจนในงานของ Chaipong Samnieng (2021) ที่คนไร้ที่ดินทำกิน ทำอาชีพกรรมกรเป็นหลัก ลำบากตรากตรำทำงานหาเงินค่าเช่า และยัง “ทุกข์” คือ จนในความหมายทางเศรษฐกิจและความรู้สึก นอกจากนี้ ในบางกรณี มีเงื่อนไขพิเศษเกษตรกรที่ยากจนขึ้นแค่นมกเผชิญกับภาวะพึ่งพิงในครอบครัวสูง โดยเฉพาะการที่มีภาระผู้ป่วย ผู้พิการในครัวเรือน หรือภาวะวิกฤตของหัวหน้า

ครอบครัวหรือรุ่นลูกหลาน หากหัวหน้าครัวเรือนเป็นผู้สูงอายุ จะยิ่งทำให้การหลุดพ้นความยากจนเป็นไปได้ยาก และต้องได้รับการสงเคราะห์เป็นหลัก

การเปลี่ยนผ่านโครงสร้างชนบท ความเหลื่อมล้ำ และเงื่อนไขในการเลื่อนชั้นทางสังคม เศรษฐกิจ

ในประเด็นของการเปลี่ยนแปลงสังคมภาคเกษตรในไทย งานวิจัยหลายชิ้นต่างชี้ไปในทิศทางเดียวกันว่า เกษตรกรมีการดำรงชีพที่หลากหลาย เกษตรกรที่มีความสามารถในการปรับตัวในการดำรงชีพสามารถยกระดับสถานะทางสังคมได้มากกว่า งานศึกษาสังคมชาวนาของนักวิชาการไทยในยุคหลังให้ความสำคัญกับคนชนบทในฐานะที่เป็นผู้กระทำการสำคัญ และมีปฏิบัติการที่ส่งผลต่อความเป็นอยู่ของพวกเขาและโครงสร้างชุมชนท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็นชาวนารายได้ปานกลางที่มีอำนาจในสังคมการเมืองท้องถิ่น การเป็นผู้รอบรู้เรื่องโลก หรือการเป็นผู้ประกอบการ งานกลุ่มนี้มักให้ความสำคัญกับผู้กระทำการในชนบทที่เป็นกลุ่มเกษตรกรที่ไม่ยากจน และคนในครอบครัวต่างมีอาชีพที่หลากหลายนอกภาคการเกษตรที่สร้างรายได้มากกว่าการเกษตร แม้ว่าหลายคนจะระบุอาชีพหลักว่าเป็นเกษตรกรก็ตาม มายาคติที่คนทั่วไปมักเข้าใจผิดกันก็คือ เกษตรกรมักจะเป็นคนจนโดยเฉพาะการเป็นชาวนา ซึ่งงานของ Cherdchai Muenpakdee (2017) ก็พยายามถอดรื้อการเหมารวมชาวนายากจน โดยชี้ว่า สังคมชาวนาเองก็ไม่ได้แตกต่างจากกลุ่มอื่น ๆ ที่มีความหลากหลาย ขึ้นอยู่บริบทของพื้นที่และสภาพแวดล้อมภายนอกที่มากกระทบ ดังเช่นชาวนาอีสานในพื้นที่จังหวัดบึงกาฬ ที่ได้พ้นไปจากสภาพสังคมแบบ “วัฒนธรรมของความยากจน” และสภาพสังคมแบบ “เศรษฐกิจเชิงศีลธรรม” ไปแล้ว

ทั้งนี้ งานวิจัยนี้ก็ยังพบว่า อาชีพเกษตรกรถูกเหมารวมว่าเป็นคนจน หรือการนำเสนอตัวตนว่าเป็นครัวเรือนที่ไม่ได้ร่ำรวยและต้องได้รับความช่วยเหลือจากภาครัฐ ซึ่งการเหมารวมในลักษณะดังกล่าวยังคงมีอยู่ผ่านโครงการความช่วยเหลือของภาครัฐ ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของสังคมชนบท มีกลุ่มชนชั้นเกิดขึ้นภายในสังคมเอง มีทั้งคนที่ร่ำรวยและคนที่ยากจน ที่มีวิถีที่ต้องดิ้นรนที่แตกต่างกัน งานของ Rigg and Salamanca (2012) ชี้ว่า การเปลี่ยนแปลงสถานะทางสังคมของแต่ละครัวเรือนขึ้นอยู่กับโอกาสทางสังคมและโอกาสในการทำงานนอกภาคเกษตรในอนาคตอาจจะไม่มีลูกหลานทำการเกษตรในหมู่บ้านกรณีศึกษา เพราะทำการเกษตรโดยเฉพาะการทำนาเป็นวิถีชีวิตที่ลำบาก เช่นเดียวกับ Vandergeest (2012) ที่ชี้ว่า เด็กหลายคนไม่ต้องการทำการเกษตร แม้ว่าหลายคนจะหลีกเลี่ยงการทำเกษตรไม่ได้ เพราะไม่ได้รับการศึกษาที่สูงพอ และต้องใช้ชีวิตอยู่ในชนบทที่ยังปรารถนาชีวิตทางเลือกที่มากกว่าการทำการเกษตร ในอีกทางหนึ่ง การหันไปทบทวนงานศึกษาเรื่องที่ดินของ Surasom Krisnachaut, Somchai Phatharathananunth, and Chayan Vaddhanaphuti (2015) ที่ชี้ว่า ในกรณีชาวนาจน เศรษฐกิจอย่างไม่เป็นทางการกลายเป็นแหล่งรายได้ที่ช่วยค้ำจุนให้อาต้าวรอดได้ในระบบทุนนิยมในทางกลับกัน กรณีชาวนารวย พวกเขาใช้เศรษฐกิจอย่างไม่เป็นทางการในการสะสมทุนให้เพิ่มมากขึ้น และเพิ่มช่องว่างความเหลื่อมล้ำในสังคมมากขึ้น ยุทธศาสตร์การดำรงชีพของคนในชนบทเริ่มก้าวเข้าสู่เศรษฐกิจอย่างไม่เป็นทางการมากขึ้น ทั้งนี้ก็เพราะรัฐไม่ได้สนับสนุนการดำรงชีพของพวกเขาอย่างเต็มที่ การหันกลับมาศึกษาที่ดินทำให้เห็นว่า ชาวนาพยายามดิ้นรนในการดำรงชีพด้วยลำแข้งของพวกเขาเอง ในเวลาเดียวกันก็เผยให้เห็นโครงข่ายความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างนายทุน เจ้าหน้าที่รัฐ และการปิดล้อมและแย่งชิงที่ดินระหว่างชาวนา

ในขณะเดียวกัน งานชิ้นนี้เห็นด้วยกับ Jamaree Chienngthong (2014) ที่ว่า แม้ในภาพรวมเกษตรกรไทยมีรายได้ที่เป็นตัวเงินมากขึ้น แต่ไม่ได้หมายความว่าในชนบทจะไม่มีคนจน ซึ่งมักจะกระจายตัวไป และมักซ่อนตัวอยู่ในกระต๊อบเล็ก ๆ หลังบ้านของครัวเรือนชาวนาที่มีฐานะ ชาวนาจนมักมีที่ดินขนาดเล็กหรือเป็นแรงงานไร้ที่ดิน และต้องการการเข้าถึงระบบอุปถัมภ์เพื่อให้ได้รับความช่วยเหลือ ตัวอย่างเมื่อเวลาที่ผู้ใหญ่บ้านหรือเจ้าของที่ดินมาขอให้ช่วยงาน พวกเขามักยินดีให้ความร่วมมือให้เป็น “คนจนที่ยื่นขันแข็ง” หรือเป็นคนที่สมควรได้รับความช่วยเหลือ ซึ่งในลักษณะดังกล่าวคล้ายคลึงกับหนึ่งในกรณีศึกษาของผู้เขียน ไพ (นามสมมติ) เล่าว่า การเป็นคนจนทำให้ด้อยโอกาสไปทุกอย่าง เพราะการที่จะเข้าถึงสวัสดิการของรัฐนั้นน้อยมาก “นี่ละความจน เวลาไม่มีเงินยังมาขอยืมเหลือเสากะเห็ดน้ำซาบได้” การเป็นเกษตรกรเช่นกัน เมื่อเราไม่มีที่ดิน บางครั้งมีการมาสนับสนุนการปลูกผักเลี้ยงปลา ปลูกยางพารา เราอยากทำแต่ก็ไม่สามารถเข้าร่วมโครงการได้ เพราะเราไม่มีที่ดิน แต่ก็ต้องดิ้นรนขยันไม่หยุดนิ่ง “เฮาบ่อยู่สื่อ ๆ กะบ่มีเฒ่าว่าเฮา” เมื่อคนอื่นเห็นเราขยัน เขาจะให้โอกาสเรา คนอื่นจะไม่รังเกียจเรา (ไพ, สัมภาษณ์ส่วนตัว, 2 ธันวาคม 2565) อย่างไรก็ตาม ระบบดังกล่าวก็อาจจะใช้ไม่ได้กับทุกครัวเรือนเสมอไป เงื่อนไขมิติของความช่วยเหลือ หากผู้นำไม่ให้ความสำคัญในการแก้ไขปัญหาความยากจนให้กับกลุ่มคนเหล่านี้ โอกาสที่จะเข้าถึงความช่วยเหลือก็จะน้อยลงตาม นั้นหมายความว่า ปัจจัยส่วนบุคคลเชื่อมกับความช่วยเหลือในเชิงโครงสร้างด้วย

ในประเด็นของความยากจนข้ามรุ่น งานของ Visser et al. (2022) ได้เน้นบทบาทของครอบครัวในการถ่ายทอดความยากจนจากรุ่นสู่รุ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งผ่านพฤติกรรมทางสังคมและเศรษฐกิจที่ส่งต่อเศรษฐกิจในครัวเรือน โดยเฉพาะในเรื่องของวิถีคิดและการอบรมเลี้ยงดูในครอบครัว ซึ่งในงานชิ้นนี้พบว่า ในการสัมภาษณ์ครัวเรือนที่ยากจนมากหลายครัวเรือน มักมองไม่เห็นทางออกของปัญหาความยากจน บางครอบครัวได้แต่พึ่งพารายได้ของสมาชิกผู้สูงอายุ การสนับสนุนจากรัฐบาล หรือการพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติ โดยส่วนหนึ่งเป็นข้อจำกัดในด้านอายุและการส่งต่อความยากจนที่มีมาแต่รุ่นพ่อแม่ เช่น ไม่มีที่ดินทำกิน หรือมีที่ดินน้อย ทำให้มีต้นทุนในการพัฒนาตนเองน้อยกว่าคนกลุ่มอื่น นอกจากนี้ งานของ Moore (2001) ยังเห็นว่า การแก้ปัญหาความยากจนข้ามรุ่นต้องไม่ช่วยเหลือเป็นครั้งคราวในรูปแบบการสงเคราะห์เพียงอย่างเดียว แต่ต้องมีการลงทุนระยะยาว ทั้งด้านการศึกษาและการเสริมศักยภาพ ซึ่งในงานชิ้นนี้เห็นว่าการเสริมศักยภาพด้านระบบคิด ไม่ว่าจะเป็นด้านการเลี้ยงดูในครัวเรือน ด้านการผลิตทางการเกษตร และการจัดการการเงินครัวเรือน เป็นส่วนสำคัญในการช่วยสนับสนุนให้ครัวเรือนหลุดพ้นจากความยากจนได้ แต่ต้องมีการลงทุนตั้งแต่ในกลุ่มคนรุ่นใหม่ เพราะอาจจะส่งเสริมหรือพัฒนากลุ่มผู้สูงอายุได้ยากกว่า

การเลื่อนชั้นทางสังคมของกลุ่มเกษตรกรมีปัจจัยที่หลากหลาย ตัวอย่างงานของ Pattana Kitiarsa (2014) (Kitiarsa 2014) ชี้ว่า ชาวบ้านมีแรงปรารถนาและการขับเคลื่อนสู่ชีวิตที่ดีกว่า เพราะฉะนั้น ความเป็นอีสานจึงมีพลวัตที่ไม่หยุดนิ่ง อย่างไรก็ตามก็ไม่ใช่ทุกคนที่จะมีชีวิตที่ดีขึ้นหรืองานของ Soimart Rungmanee (2022) ก็ชี้ให้เห็นคนอีสานที่ย้ายถิ่น แม้จะมีเงินเก็บกลับมาลงทุนที่บ้านเกิด แต่ก็มีเงื่อนไขปัจจัยที่ทำให้การบริหารจัดการเงินแตกต่างกัน และบางคนก็ไม่ได้ร่ำรวยอย่างที่ฝัน ดังนั้น ความยากจนในกลุ่มเกษตรกรที่ปรับตัวในรูปแบบตัวตนที่หลากหลายต่างก็มีความซับซ้อนของตัวตนในชุมชนแบบที่ Ratana Boonmathya Tosakul (2007) กล่าวถึง

นอกจากนี้ ความยากจนก็ต่างฝังแฝงในรูปแบบผลกระทบเชิงโครงสร้างและผลกระทบจากปัจจัยภายใน ดังงานของ Kitima Khunthong (2023) ที่กล่าวถึงความทุกข์ทนทางอารมณ์จากเสียงระเบิด และการเฝ้าหวงของญาติที่ถุกนายทุนเข้าไปทำลาย ความทุกข์ทนทางอารมณ์ได้กลายเป็นปมของความทุกข์ทางสังคมที่ดำเนินไปพร้อม ๆ กับความทุกข์ทางเศรษฐกิจ ถูกส่งต่อให้คนแต่ละช่วงอายุ จนทำให้ครอบครัวยังต้องเผชิญกับความลำบากเพื่อหลุดพ้นความยากจน เช่นเดียวกับความเห็นของ Alisa Hasamoh (2023) ที่เห็นว่า ความยากจนมาจากปัญหาเชิงโครงสร้าง เช่นในกรณีของผู้หญิงที่ได้รับผลของกระทบของภัยพิบัติต่อชีวิตของมนุษย์ ที่สัมพันธ์กับโครงสร้างและความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างรัฐกับพลเมือง ผ่านในรูปแบบของกฎหมายป่าชายเลน และกฎหมายประมงที่สร้างข้อจำกัดและกดทับชุมชน

งานชิ้นนี้เห็นว่า นอกจากปัจจัยส่วนบุคคลแล้ว ปัจจัยเชิงโครงสร้างมีความสำคัญต่อการวิเคราะห์ผลกระทบต่อความยากจนของเกษตรกร นอกจากปัญหาด้านเศรษฐกิจที่เกษตรกรอาจถูกเอารัดเอาเปรียบทางการตลาด เช่น การรับซื้อผลผลิตในราคาต่ำ เกษตรกรอาจจะต้องเผชิญกับต้นทุนทางการตลาดที่สูง ซึ่งงานวิจัยหลายชิ้นต่างชี้ปัญหาดังกล่าวแล้ว ปัญหาที่เกิดจากการผลิตซ้ำความยากจนเชิงนโยบายมักจะไม่ค่อยได้กล่าวถึงมากนัก แม้ว่ากลยุทธ์ในการดำรงชีพ (livelihood strategy) ของคนในชนบท ที่พยายามเอาตัวรอดจากความยากจน จะถูกถ่ายทอดในเชิงบวก ไม่ว่าจะเป็นการพึ่งตนเอง การสร้างความพอเพียง หรือการพึ่งพาธรรมชาติ แต่ในกลุ่มเกษตรกรที่ยากจนในปัจจุบันยากที่จะออกจากความยากจนได้ เนื่องจากข้อจำกัดของทุนและทรัพยากร และความเหลื่อมล้ำที่แตกต่างจากในอดีต ในกลุ่มเกษตรกรยากจนแทบจะไม่มีทางเลือกที่บอกว่าทำเกษตรแบบเชิงเดี่ยวเพื่อสร้างรายได้ ดังในงานของ Songchai Thongpan (2013) หากมองจากงานของ Rigg (2019) เขาพยายามชี้ว่า เมื่อเรากล่าวถึงเงื่อนไขของความไม่พอเพียงในการดำรงชีพ คือ เราจะอิงกับโอกาสในการเข้าถึงการเป็นเจ้าของที่ดินมีความเท่าเทียมกันหรือไม่ที่น่าสังเกต คือ ในหลายงาน คนยากจนไม่มีส่วนร่วมอย่างแท้จริงในการศึกษาหมู่บ้าน ไม่ว่าจะเป็นความยากจนอย่างแท้จริง หรือความยากจนแบบสัมพัทธ์ ดังนั้น ความเหลื่อมล้ำหรือในนัยยะของความยากจนเชิงสัมพัทธ์จึงจำเป็นต้องเอาประเด็นเรื่องของหลักประกันด้านคุณภาพชีวิตและความสุขเข้ามาพิจารณา นอกจากนี้ การอภิปรายร่วมสมัยที่สำคัญหลายประการเกี่ยวกับปัญหาต่าง ๆ เช่น ความยุติธรรมทางสังคม ความไม่เท่าเทียมกันทางเศรษฐกิจ ความรุนแรงเชิงโครงสร้างของเศรษฐกิจตลาด และความยากจนเชิงสัมพัทธ์ที่ได้รับการคำนึงในแวดวง “การพัฒนา” ในฐานะเป้าหมายนโยบายยังไม่ได้ได้รับความสนใจมากนัก และนักวิชาการส่วนใหญ่ไม่ได้พูดถึง ซึ่งในงานวิจัยชิ้นนี้ จากประเด็นความยากจนเชิงโครงสร้าง เราจะพบว่า ภายใต้การดำเนินชีวิตแบบธรรมดาของเกษตรกรที่ต้องดำรงชีพให้อยู่รอด นโยบายของรัฐดึงเอาครัวเรือนเกษตรกรให้พึ่งพารัฐมากขึ้น มากกว่าจะทำให้เกิดความเข้มแข็งด้วยตนเอง โดยเฉพาะนโยบายการเยียวยาหรือการช่วยเหลือปัจจัยการผลิตด้านการเกษตร ในขณะที่ครัวเรือนเกษตรกรที่ยากจนก็กลับเข้าไม่ถึงความช่วยเหลือจากการบริการภาครัฐ เพราะเงื่อนไขด้านทุนทรัพยากรและที่ดิน การเอาตัวรอดของครัวเรือนยากจนจึงกลายเป็นการเข้าถึงการสงเคราะห์จากภาครัฐ มากกว่าที่จะเป็นการตัวรอดด้วยการผลิตที่พึ่งพาตนเองหรือทรัพยากรธรรมชาติ

บทส่งท้าย : ประเด็นสำคัญที่ต้องคำนึงถึงเมื่อกำหนดนโยบายเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจนข้ามรุ่นในกลุ่มเกษตรกร

ในที่นี้ จำเป็นที่จะต้องทำความเข้าใจเกษตรกรที่ไม่ใช่การเหมารวม โดยเฉพาะข้อถกเถียงเกี่ยวกับเงื่อนไขในการยกระดับฐานะทางสังคมของเกษตรกรในชนบท ที่ทำให้เกษตรกรยากจนยังมีการถกเถียงน้อย ผู้เขียนพบว่า เงื่อนไขสำคัญหนึ่ง คือ การเข้าถึงผลประโยชน์ที่เกิดจากนโยบายภาครัฐ ซึ่งครัวเรือนยากจนมักเข้าไม่ถึง งานวิจัยที่น่าสนใจ เช่น งานของ Purin Naksing et al. (2017) ที่ศึกษาการปรับตัวของเกษตรกรชาวนาบ้านข้างคลอง ซึ่งยังปรับตัวการผลิตเพื่อให้ตนเองอยู่รอดท่ามกลางสถานะที่ไม่มั่นคงของชีวิต โดยให้คำอธิบายว่า ชาวนาบ้านข้างคลองส่วนใหญ่ ไม่ว่าจะอยู่ในหรือนอกภาคการเกษตร ล้วนมีชีวิตที่ค่อนข้างลุ่ม ๆ ดอน ๆ มีรายได้ต่ำ และไม่ค่อยมีความมั่นคงในชีวิต ซึ่งคนแต่ละกลุ่มมีศักยภาพและทางเลือกในการปรับตัวไม่เท่ากัน กลุ่มคนที่มีฐานะลำบากที่สุด (คนรับจ้างรายวันไร้ที่ดิน) ปรับตัวแบบไร้ทางเลือกบนความอยู่รอดแบบเฉพาะหน้าเป็นหลัก ส่วนกลุ่มที่มีฐานะปานกลาง (ผู้มีที่ดินทำการเกษตรเป็นของตนเอง) มักมีช่องทางในการเข้าถึงทรัพยากรของหน่วยงานภายนอก ขณะที่กลุ่มที่มีฐานะมั่นคง (ข้าราชการ พนักงานบริษัทเอกชน และผู้ประกอบการธุรกิจส่วนตัว) มักมีโอกาสปรับตัวด้วยการส่งเสียลูกหลานให้เรียนหนังสือในระดับสูง เพื่อครอบครัวจะได้มีอาชีพที่มั่นคงต่อไปในอนาคต โดยสะท้อนว่าผลประโยชน์จากโครงการพัฒนาของรัฐกระจุกตัวอยู่ในหมู่ผู้มีฐานะปานกลางขึ้นไปเป็นหลัก โดยคนกลุ่มนี้มักมีบทบาทเป็นผู้นำทางการของชุมชนด้วย อันเป็นช่องทางที่ยิ่งทำให้สามารถเข้าถึงทรัพยากรจากโครงการพัฒนาต่าง ๆ ของรัฐได้มากกว่าสมาชิกชุมชนกลุ่มอื่น ๆ ทั้งนี้ Pye and Chatuthai (2022) ชี้ว่า ในยุคของนโยบายรัฐที่ผลักดันให้เกษตรกรกลายเป็นผู้ประกอบการที่ประสบความสำเร็จ ทำให้เกิดชนชั้นแรงงานในกลุ่มเกษตรกรด้วยกันขึ้นมาด้วย ดังนั้น การเข้าถึงนโยบายของรัฐจึงเป็นช่องทางที่เกษตรกรยากจนจะเคลื่อนสู่การมีชีวิตที่ดีกว่า

ในที่นี้ จึงมีข้อท้าทายที่ต้องคำนึงถึงในการแก้ไขปัญหาความยากจนในกลุ่มเกษตรกร

ประการแรก เกษตรกรที่ยากจนมากมักเข้าไม่ถึงความช่วยเหลือนโยบายรัฐ เนื่องจากข้อจำกัดของเงื่อนไขกฎเกณฑ์ที่เอื้อต่อเกษตรกรที่มีรายได้ปานกลางขึ้นไป โดยเฉพาะการมีที่ดิน (land) และจำนวนสินทรัพย์ (assets) ที่ครอบครอง ยิ่งมีมาก ยิ่งได้รับความช่วยเหลือมากขึ้น ซึ่งไม่ได้ทำให้ครัวเรือนยากจนสามารถลืมตาอ้าปากได้ นโยบายของรัฐจึงควรกำหนดนโยบายเฉพาะเพื่อช่วยเหลือครัวเรือนยากจน โดยต้องสร้างเงื่อนไขของความช่วยเหลือไม่ใช่การให้เปล่า และต้องมีการกำกับติดตามผลการดำเนินงานอย่างต่อเนื่อง

ประการที่สอง ความเหลื่อมล้ำด้านรายได้และการเอารัดเอาเปรียบจากระบบตลาด เกษตรกรครัวเรือนยากจนในชนบทยากที่จะมีชีวิตอย่างสุขสบาย เพราะมีผลิตผลทางการเกษตรไม่เพียงพอที่จะสร้างรายได้ และโอกาสในการเข้าถึงตลาดที่จะสร้างรายได้มีน้อย เพราะขาดเงินทุนและทรัพยากรที่จะทำให้พวกเขาดำเนินการในการสร้างช่องทางทางเศรษฐกิจที่หลากหลาย พวกเขาไม่มั่นใจที่จะลงทุนสูงขึ้น เพราะกังวลด้านค่าใช้จ่ายในการลงทุนที่ไม่คุ้มค่านอกจากนี้ พวกเขามิแน่ว่าจะเผชิญกับความเหลื่อมล้ำมากยิ่งขึ้นเรื่อย ๆ ในขณะที่ครัวเรือนที่ไม่ยากจนมีโอกาสทำให้อุตสาหกรรมเติบโตขึ้นเรื่อย ๆ เกษตรกรมีแนวโน้มจะเผชิญกับความเหลื่อมล้ำไม่เท่าเทียมกันจากผลพวงของการพัฒนาเศรษฐกิจที่ไม่เสมอภาค ดังนั้น นโยบายของรัฐจำเป็นต้อง

สร้างการเชื่อมโยงระหว่างผู้ผลิตระดับกลางในท้องถิ่นให้สนับสนุนครัวเรือนยากจน โดยสร้างเงื่อนไขในการส่งเสริมผู้ประกอบการท้องถิ่น เช่น การสร้างความรับผิดชอบต่อสังคม (CSR) หรือการสร้างผู้ประกอบการทางสังคม (SE) เพื่อเชื่อมโยงโอกาสของครัวเรือนยากจนในท้องถิ่นมากขึ้น การส่งเสริมกิจกรรมทางเศรษฐกิจในชนบท และการสร้างโอกาสในการกระจายผลประโยชน์ให้กลุ่มคนยากจน จำเป็นต้องสร้างความยืดหยุ่น ควรมีการจัดการทรัพยากร ที่รัฐหลายหน่วยงาน ครอบคลุมแบบกระจายและไม่สามารถนำมาดำเนินกิจกรรมเศรษฐกิจเพื่อสาธารณะ ให้เกิดการใช้ประโยชน์อย่างเหมาะสม

ประการที่สาม การเข้าถึงที่ดินและการจัดสรรที่ดินที่เป็นธรรม งานชิ้นนี้เห็นว่า ที่ดินยังเป็นเงื่อนไขสำคัญหนึ่งในการเข้าถึงการรับความช่วยเหลือจากนโยบายรัฐ ที่ดินและต้นทุนการผลิตเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับเกษตรกรยากจน อย่างน้อยในฐานะพื้นที่เลี้ยงชีพเพื่อความอยู่รอดในสภาวะวิกฤต ที่ดินทำกินในชนบทเป็น ทางเลือกในการดำรงชีพของลูกหลานชาวนายากจนที่อาจไม่มีทุนหรือไม่มีการศึกษาที่สูงมากนัก ให้สามารถกลับมาทำการเกษตรและดำรงชีพอยู่ในหมู่บ้านได้ (Surasom Krisnachauta 2011) ในเวลาเดียวกัน เกษตรกรที่เป็นครัวเรือนยากจนข้ามรุ่นมีแนวโน้มครอบครองที่ดินน้อยลงเรื่อย ๆ ซึ่งไม่เพียงพอต่อการผลิตในระบบการตลาด การจัดสรรที่ดินแปลงรวมที่ว่างเปล่าของรัฐให้เกษตรกรสามารถทำกินได้ เป็นช่องทางที่สำคัญที่ช่วยเหลือพวกเขาให้มีที่ดินที่ไม่ต้องเช่าหรือให้เช่าราคาถูก และส่งเสริมระบบการผลิตและเทคโนโลยีที่ได้มาตรฐาน หรือที่ช่วยลดต้นทุนการผลิต เช่น การใช้แฟงโซลาร์เซลล์ เป็นนโยบายที่สำคัญที่จะต้องมีการแก้ไขปัญหาที่ดินในกลุ่มเกษตรกร และการส่งเสริมการพัฒนาที่ดินอย่างเป็นระบบ

ประการสุดท้าย การจ้างงานและการเติบโตที่เอื้อประโยชน์แก่คนจน (pro-poor growth) การสร้างวินัยทางการเงินในกลุ่มเกษตรกร สร้างรายได้เสริม ลดรายจ่ายในครัวเรือน ผ่านการผลิตเพื่อยังชีพ ส่งเสริมการออมเพื่อให้เกิดเงินทุนสำรองเมื่อเกิดวิกฤต และการแก้ไขปัญหาหนี้สิน ยังคงเป็นหลักการสำคัญที่จะต้องให้ความสำคัญ ที่ผ่านมานโยบายในการเพิ่มมูลค่าหรือกำหนดราคาสินค้าทางการเกษตรที่เป็นธรรมยังคงเป็นไปได้ยากในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ดังนั้น เกษตรกรจึงไม่มีอำนาจในการต่อรอง หรือได้รับประโยชน์จากการขายสินค้าทางการเกษตรในระดับต้นน้ำ ทั้งนี้ กลุ่มเกษตรกรที่ยากจนที่สุดมักจะไม่มียานยนต์ เพราะไม่มีความสามารถในการกู้ยืม และไม่มีความมั่นใจในการกู้ยืมเงิน เพราะไม่มีเงินเพียงพอในการส่งเงินคืน Bird (2007) ชี้ว่า รายได้ของครัวเรือนเป็นปัจจัยหลักที่สัมพันธ์กับการเป็นครัวเรือนยากจนข้ามรุ่น ดังนั้น นโยบายที่สนับสนุนให้เกิดการดำรงชีพที่ยั่งยืน การจ้างงาน และการเติบโตที่เอื้อประโยชน์แก่คนจน (pro-poor growth) จึงน่าจะเป็นนโยบายสำคัญที่ต้องเกิดขึ้น

จริยธรรมการวิจัย

งานวิจัยนี้ได้รับการรับรองจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ จากคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี รหัสขอเสนอการวิจัย UBU - REC - 29/2565

สัมภาษณ์

หนูคิด, สัมภาษณ์โดย ปิ่นวดี ศรีสุพรรณ, 5 สิงหาคม 2566

หวั่น, สัมภาษณ์โดย ปิ่นวดี ศรีสุพรรณ, 2 ธันวาคม 2565

ตุ๊ก, สัมภาษณ์โดย ปิ่นวดี ศรีสุพรรณ, 2 ธันวาคม 2565

ไพ, สัมภาษณ์โดย ปิ่นวดี ศรีสุพรรณ, 2 ธันวาคม 2565

References

- Alisa Hasamoh. 2023. "Disaster Laws and Policies, Suppressing Intergenerational Transmission of Women in Small-Scale Fishing in Patani." *King Prajadhipok's Institute Journal* 21 (2): 104-139. (in Thai)
- Anan Ganjanapan. 2011. "Chonnabot Isan Prub Khongsang Chowban Prub Arai [Rural Areas in the Northeast Are Restructuring. What Are the Villagers Adjusting?]." *Journal of Liberal Arts, Ubon Ratchathani University Special Edition* (1): 5-40. (in Thai)
- Ananchanok Sakontawat. 2012. "Phonlawat Khong Kwam Yakjon: Koranee Suksa Kruaruen Chawna Nai Puentee Khet Chonnabot Paktawanookchiangnua Lae Phak Klang Khong Thai" [Poverty Dynamics: A Case of Rural Farmer's Household in Northeastern and Central Thailand]. Bangkok: Knowledge Network Institute of Thailand. (in Thai)
- Attachak Satayanuruk. 2016. *Luem Ta A Pak Chak 'Chao Na' Soo 'Phu Prakop Kan' [Rising to Prosperity, from 'Farmers' to 'Entrepreneurs']*. Bangkok: Matichon. (in Thai)
- Bank of Thailand. n.d. "Ni Khruaruean Thai Wikrit Khae Nai Thammai Mai Khuan Mong Kham [Thai Household Debt: How Critical is It and Why Shouldn't It Be Overlooked?]." <https://projects.pier.or.th/household-debt>. (in Thai)
- Bird, Kate, and Kate Higgins. 2011. "Stopping the Intergenerational Transmission of Poverty: Research Highlights and Policy Recommendations." *Chronic Poverty Research Centre Working Paper* No. 214. London: Chronic Poverty Research Centre, Overseas Development Institute. Accessed April 15, 2023. <https://www.files.ethz.ch/isn/134296/WP214%20Bird%20and%20Higgins.pdf>.
- Bird, Kate. 2007. "The Intergenerational Transmission of Poverty: An Overview." *Chronic Poverty Research Centre Working Paper* No. 99. London: Chronic Poverty Research Centre, Overseas Development Institute. Accessed April 15, 2023. https://www.files.ethz.ch/isn/127430/WP99_Bird.pdf.
- Chaipong Samnieng. 2021. "Politicizing Peasants: The Shifting Concepts from Active Villagers to Political Entrepreneurs." In *Sangkhom <= ≠ ≈ > Khwamru? Sangkhomsat Nai Krasae Khwam Thathai [Society <= ≠ ≈ > Knowledge? Social Science in the Challenging Trend]*, edited by Achariya Choowonglert and Busarin Lertchavalitsakul, 137-67. Phitsanulok: Rattanasuwan Karnpim. (in Thai)
- Cherdchai Muenpakdee. 2017. "Changes in Economic and Social Landscape in a Peasant Society of Bueng Kan Province: Review of the Concepts of Peasants' Society of Edward C. Banfield and James C. Scott." *Journal of Humanities and Social Science* 43 (1): 52-79. (in Thai)

- Hulme, David, and Andrew McKay. 2013. "Identifying and Measuring Chronic Poverty: Beyond Monetary Measures?" In *The Many Dimensions of Poverty*, edited by Nanak Kakwani and Jacques Silber, 187-214. Hampshire: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9780230592407_10.
- Jamaree Chiengthong. 2014. "Review of Concepts of Patron-Client Relations and the Importance of Political and Economic Brokerage in Village Studies." *Journal of Social Science, Chiang Mai University* 20 (2): 59-91. (in Thai)
- Jidapa Lornunthakul. 2019. "Peasants as Actor' and the Isan Transformation under Neo-Liberalism Context." Master's thesis, Mekong Regional Studies, Ubon Ratchathani University. (in Thai)
- Kanokwan Manorom, Parichart Phinyo-sri and Pinwadee Srisuphan. 2022. "Khwaamchon: Khwammai Lae Patibatkan Koranisueksa Changwat Amnat Charoen" [Poverty: Meaning and Practice, a Case of Amnat Charoen Province]. Ubon Ratchathani: Ubon Ratchathani University. (in Thai)
- Kitima Khunthong. 2023. "Headless Mountain: Poverty Traps Associated with a Long-Standing Fight Against Stone Mining of the Khaolaoyai-Phajandai Conservation Group." *Journal of Social Sciences Naresuan University* 20 (1): 163-187. <https://doi.org/10.69650/jssnu.2024.267736>. (in Thai)
- Moore, Karen. 2001. "Frameworks for Understanding the Intergenerational Transmission of Poverty and Well-Being in Developing Countries." *Chronic Poverty Research Centre Working Paper* No. 8. London: Chronic Poverty Research Centre. Accessed April 16, 2023. <https://doi.org/10.2139/ssrn.1754527>.
- Napaporn Ativanichayapong. 2014. "Livelihood of People in Rural Isan: Changes over the Past Decade." *Journal of Sociology and Anthropology* 33 (2): 103-127. (in Thai)
- Nithi Eawsriwong. 2000. "Khonchon Kap Nayobai Tham Hai Chon Khong Rat" [The Poor and Government's Poverty-Making Policy]. Bangkok: Committee for Publication and Promotion of Development Work. (in Thai)
- Office of the National Economics and Social Development Council. 2021a. "The Thirteenth National Economic and Social Development Plan (2023-2027)." https://www.nesdc.go.th/download/Plan13/Doc/Plan13_DraftFinal.pdf. (in Thai)
- Office of the National Economics and Social Development Council. 2021b. "Poverty and Inequality Report 2022." Bangkok: Office of the National Economics and Social Development Council. https://www.nesdc.go.th/ewt_dl_link.php?nid=14557. (in Thai)
- Pattana Kitiarsa. 2014. *Isan Becoming: Agrarian Change and the Sense of Mobile Community in Northeastern Thailand*. Bangkok: Wipasa. (in Thai)
- Prajuab Janmouean. 2017. "Power in Rural Villager Society: Looking through the Lens of Esan People's Boonpavet Religious Ceremony." *Journal of Humanities and Social Science* 8 (1): 1-25. (in Thai)
- Purin Naksing, Kangsadan Chaowathankul, Chalita Banduwong and Ungkoon Hongkananuwong. 2017. "Rural Transformation and Livelihood Adaptations: A Case Study of Villagers in an 'Agricultural Community' in Nakhonprathom,

- Thailand." *Journal of Social Research* 40 (2): 77-106. <https://so04.tci-thaijo.org/index.php/socialresearchjournal/article/view/91069> (in Thai)
- Pye, Oliver, and Nantawat Chatuthai. 2022. "Three Populisms and Two Dead Ends: Variants of Agrarian Populism in Thailand." *Journal of Agrarian Change* 23 (1): 47-67. <https://doi.org/10.1111/joac.12504>.
- Ratana Boonmathya Tosakul. 2007. "Isan Peasants, Thai Nation and Modernization." *Journal of Social Sciences, Chiang Mai University* 19 (1): 69-129. (in Thai)
- Rigg, Jonathan, and Albert Salamanca. 2012. "Moving Lives in Northeast Thailand: Household Mobility Transformations and the Village, 1982-2009." In *Revisiting Rural Places: Pathways to Poverty and Prosperity in Southeast Asia*, edited by Jonathan Rigg and Peter Vandergeest, 88-111. Singapore: NUS Press.
- Rigg, Jonathan, and Peter Vandergeest, eds. 2012. *Revisiting Rural Places: Pathways to Poverty and Prosperity in Southeast Asia*. Singapore: NUS Press.
- Rigg, Jonathan. 2006. "Land, Farming, Livelihoods, and Poverty: Rethinking the Links in the Rural South." *World Development* 34 (1): 180-202. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2005.07.015>.
- Rigg, Jonathan. 2016. *Challenging Southeast Asian Development: The Shadows of Success*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315686257>.
- Rigg, Jonathan. 2018. "Rethinking Asian Poverty in a Time of Asian Prosperity." *Asia Pacific Viewpoint* 59 (2): 159-172. <https://doi.org/10.1111/apv.12189>.
- Rigg, Jonathan. 2019. *More than Rural: Textures of Thailand's Agrarian Transformation*. Honolulu: University of Hawaii Press. <https://doi.org/10.1515/9780824877743>.
- Schmidt-Vogt, Dietrich. 2020. "Jonathan Rigg: More than Rural: Textures of Thailand's Agrarian Transformation." *International Quarterly for Asian Studies* 51 (3-4): 207-210. <https://hasp.ub.uni-heidelberg.de/journals/iqas/article/view/13630>.
- Soimart Rungmanee. 2022. "Post-Migration and Challenges of the Return Migrants of Upward Economic Mobility in Northeast Thailand." *Journal of Sociology and Anthropology* 41: 179-211. (in Thai)
- Soimart Rungmanee. 2023. *Food Capitalism and Contemporary Agri-Food Movement*. Bangkok: Institute of East Asian Studies, Thammasat University. (in Thai)
- Somchai Phatharathananunth. 2016. "Peasant Rebellion Theory and an Analysis of the Peasant Struggles in Isan." *Journal of Liberal Arts, Ubon Ratchathani University* 12 (1): 75-107. (in Thai)
- Sommarat Chantararat, Witsanu Attavanich, and Boontida Sa-ngimnet. 2018. "Chunlathat Phak Kaset Thai Phan Khomun Thabian Kasettrakon Lae Sammano Kaset [A Micro-Perspective on Thai Agriculture through Agricultural Registration Data and Agricultural Census]." *aBRIDGEd* (blog), May 30, 2018. <https://www.pier.or.th/abridged/2018/09>. (in Thai)
- Songchai Thongpan. 2013. "Debates on Jonathan Rigg's Proposal of Agrarian Transformations in Southeast Asia: A Case Study of Rubber Farms in Huay Kong Basin." *Journal of Mekong Societies* 9 (3): 77-100. (in Thai)
- Surasom Krisnachauta, Somchai Phatharathananunth, and Chayan Vaddhanaphuti. 2015.

- "Re-Studying Land and Peasantry: The Dynamics of Rural Society in the 21st Century." *Journal of Humanities and Social Science* 6 (1): 61-88. (in Thai)
- Surasom Krisnachaut. 2011. "Yutthawithi Kan Damrong Chip Lae Kan Plienplaeng Sangkhom Chaona Isan [Livelihood Strategies and the Changes of Isan Farmer Society]." *Journal of Liberal Arts, Ubon Ratchathani University Special Edition* (1): 270-299. (in Thai)
- Thanida Boonwanno. 2023. "Waiting Over Generations: Anthropology of the Poor's Waiting Time and Thailand Social Policy." *Journal of Social Science, Chulalongkorn University* 53 (2): 367-394. (in Thai) <https://doi.org/10.61462/cujss.v53i2.1940>
- Vandergeest, Peter, and Jonathan Rigg. 2012. "The Restudy 'Problem' and Agrarian Change: Revisiting Rural Places in Southeast Asia." In *Revisiting Rural Places: Pathways to Poverty and Prosperity in Southeast Asia*, edited by Jonathan Rigg and Peter Vandergeest, 1-24. Singapore: NUS Press.
- Vandergeest, Peter. 2012. "Deagrarianization and Re-Agrarianization: Multiple Pathways of Change on Sathing Phra Peninsula." In *Revisiting Rural Places: Pathways to Poverty and Prosperity in Southeast Asia*, edited by Jonathan Rigg and Peter Vandergeest, 135-156. Singapore: NUS Press.
- Visser, Sanne Siete, Arjen Edzes, Erik Merx, and Sander van Lanen. 2022. "It All Starts with Family': Mechanisms of Intergenerational Poverty in the Veenkoloniën, the Netherlands." *Journal of Poverty* 26 (6): 520-548.
<https://doi.org/10.1080/10875549.2021.2010872>.
- Walker, Andrew. 2017. *Chaona Kanmueang Amnat Nai Setthakit Chonnabot Samai Mai Khong Thai [Thailand's Political Peasants: Power in the Modern Rural Economy]*. Translated by Jakkrit Sangkamanee. Nonthaburi: Same Sky Books. (in Thai)